

.32 13 ברייתות העיבור וסימניהן

בבלי, סנהדרין, 13 ברייתות העיבור, דף י"ע"ב ואילך:
 "סימניי ברייתות אלו, המובאים לפני הדיון בהן,
 מסורסים בטקסט המודפס, וכתוב רק (בדפוס ווילנא):
 "זמן נשיא צריך גדי סימן". ראה "דקדוקי סופרים" (אבל
 משם התיקון אינו ברור).

זה ה"סימן" הנכון (לפי כ"י פלורנץ ואחרים):

		4	3	2	1
				זמן נש(י)א צריך גדי	
	9	8	7	6	5
				סימנ(י) ארצות יהודה יום רעבון	
		13	12	11	10
				מפני אחר שביעי(ת) בטומאה	

מלים אלו מזכירות את ברייתות העיבור הנידונות בתלמוד
 להלן, לפי המלים החשובות (ולא לפי המלים הראשונות)
 בהן.

גם מכאן רואים, שבברייתא החמישית יש לגרוס "על שלושה
 סימנים מעברים" ולא "על שלושה דברים מעברים", ראה
 הערה (31) לעיל. המדפיסים חשבו, שמשמעות המלה
 החמישית היא שהמלים לפנייה הן הסימן.

ראה ב"ספר הסימנים השלם" לכהן, דיון אם ה"סימן" מבטא
 "סיפור" קטן להקלת הזכירה כמו הסימן הידוע: "משוך
 חורא, קדש בכספא...".

.33 פלוגתת תנאים בתלמוד בבלי
 על תנאי העיבור בגלל התקופה

ראה פלוגתת תנאים: בבלי, סנהדרין, י"ג-ע"א, מובאה
 מהתוספתא סנהדרין, פרק ב: "אין מעברין את השנה אלא
 אם כן היתה תקופה חסירה רובו (או מיעוטו) של חודש",
 וכן הפלוגתא "יום תקופת מתחיל" או "גומר".

להלן, בהערה (70), אנו מנתחים את דעת הבבלי, ובהערה
 (72) את דעת הירושלמי על פלוגתת התנאים על תנאי
 העיבור בגין התקופה. יש לנו גם מקור נוסף, מעניין
 ביותר, על פלוגתת תנאים על תנאי העיבור בגין התקופה,
 וזאת בברייתא בלתי מוכרת, שנשמרה בחלקה בפרקי דרבי
 אליעזר, ראה להלן בהערה (ל72).

34. פלוגתת אמוראים בתלמוד בבלי
על תנאי העיבור בגלל התקופה

ראה ב"דקדוקי סופרים" כאן, שהגרסה בסנהדרין, י"ב-ע"ב, למטה: "אמר רב יהודה אמר שמואל" משובשת, שכן בכל כתיב-יד והראשונים (פרט לרשי"י) מובא: "אמר רב יהודה אמר רב". רב נחשב לפעמים "תנא וחולק", היינו, תנא שחולק על תנאים אחרים, וזה קורה כאן, כנראה.

וראה ב"ילקוט שמעוני" רמז תא, שמות ל"ד-כ"ב (דף 768, שורה 55, במהדורת שילוני) וב"מדרש הגדול" החימני במדבר ט"ז-א' (מהדורת פיש, דף שמ"ט, שורה 21), כי עוד אמורא מעורב בפלוגתא. שני ספרים אלו גורסים בסוגייתנו בדף י"ג-ע"א, למעלה: "אמר רבי יוחנן ושניהם מקרא אחד דרשו...". שמו של רבי יוחנן חסר בתלמוד שלפנינו, אבל הסגנון הוא של רבי יוחנן, שכן הוא מרבה להתבטא: "מקרא דרשו", ראה קונקורדנציה.

למרבה הפליאה, גם הספר "דקדוקי סופרים" אינו מביא גרסות חשובות אלו מספרי האסופה הנ"ל (אף שהילקוט כבר היה מוכר גם לו).

35. רב הונא בר אבין

היה מתלמידי רבי יוחנן, מ"הנחותי", היינו מהשליחים לגולה. ראה בכל ספרי תולדות האמוראים, למשל, אצל הלפרין, "אטלס עץ חיים", בערכו. סלונמסקי טען בנוגע לשם רב הונא בר אבין בספרו "יסודי העיבור", פרק ל"ח, ובמכתביו, ראה הערה (6), שהגרסה הנכונה במסכת ר"ה היא "רב אדא בר אבין", ומכאן נובע השם "תקופת רב אדאי". להשערה זו אין שחר, ואין לה זכר אף באחד מ-14 כתיב-יד של התלמוד, המסוקרים ב"ילקוט הגרסאות" של "התלמוד הישראלי השלם" למרות זאת, חוזרים החוקר יפה ב"קורות", ופרופ' פרנקל באנציקלופדיה, ערך "לוח" (ברמז), ואחרים על הבדוטה.

נאמנה עלינו עדות ראייה של היינשיא" בחיבורו, מאמר ג', שער ד', בהתחלה, שהשם "תקופת רב אדאי" נובע מברייתא שאינה לפנינו, ולא מהסוגייה הידועה בראש השנה כ"א. וזו לשונו:

"רב אדא בר אהבה ראינו (1) מפורש בברייתא הקרואה על שמו". ברייתא זאת אבדה לנו, ואין אנו יודעים מי היה רב אדא, שעל שמו נקראת שנת רב אדא. אבל ברור שאין הוא זהה לרב הונא בר-אבין.

(תודתי נתונה להנהלת התלמוד הישראלי השלם על צילום "ילקוט הגרסאות" על הקטע).

36. פלוגתת רשיי ותוספות ורבנו חננאל על תנאי העיבור

ראה להלן הערות (37), (38), (41), (42), (43).

37. גרסאות שונות בבבלי, ראש השנה, כ"א-ע"א

רבנו חננאל גורס בראש השנה גרסה שונה בתכלית מזו שלפנינו בדפוסים, וזו לשונה:

"שמור את חודש האביב, שמור חודשו של אביב (העומר החדש. י"ל.) שתהא (התקופה. י"ל.) נופלת בו, כלומר, לא יהא אביב קרב אלא בתקופה חדשה."

גרסה דומה לרבנו חננאל מצאנו בגניזה, באוסף אנטונין, לנינגרד, שהודפס ע"י כ"ץ בפקסימילה בספר "גנזי תלמוד בבלי", וזו לשונה: "שמור את חודש האביב, של אביב, שתהא תקופה נופלת בו".

כן מצאנו בכ"י מהגניזה (ניו יורק, סמינר: 2010/36-9, באדיבות מכוון התלמוד הישראלי השלם "פנקס הנוסחות"): "שמור את חודש האביב, שמור חידושו של אביב, שתהא תקופה נופלת בו".

הרמ"ה (14) גורס בתלמוד, כפי שמובא בי"ד רמ"ה", דף י"א-ע"ד, למעלה: "שמור את חודש האביב - שמור אביב, שיהא בתקופת ניסן".

בכל ארבע הגרסאות הנ"ל אין זכר למושג "אביב של תקופה", המופיע במסכת סנהדרין, והן בניגוד גמור לנוסחה המודפסת שלפנינו בראש השנה, היתה לגרסה בסנהדרין: "שמור את חודש האביב, שמור אביב של תקופה, שיהא בחודש ניסן".

נדמה לי, שבכל ארבע הגרסאות הישנות המוזכרות בראש-השנה, "אביב" זה ה"עומר", ומשמעות המלה "אביב" אינה יכולה להיות "אביב של תקופה", שכן אנו רואים, שבכולן המלה "תקופה" נזכרת בפירוש אחרי המלה "אביב". ברור, לא ייתכן משפט כזה: "שמור אביב של תקופה (תקופת ניסן)", שתהא תקופה נופלת בו". למשפט שכזה אין משמעות.

לכן כותב רבנו חננאל בפירושו: "אביב" זה עומר ("לא יהא אביב קרבי") ו"חודש" משמעו "תקופה חדשה".

לפי שלוש הגרסאות הישנות האחרות "חודש האביב" = "אביב (עומר) החדש", אבל בשום פנים ואופן אין משמע "אביב" "אביב של תקופה", לפיהן. הן חולקות על גרסת רבנו חננאל רק בייחוס המלה "חדש" לעומר, לא לתקופה.

לכן ברור, שלפי רבנו חננאל, ובכלל לפי כל ארבע הגרסאות האלו, משמעות מימרת רב הונא בר-אבין היא,

שעל הקרבת העומר החדש לחול בתקופת ניסן חדשה. לכן מזהה רבנו חננאל את דעת רב הונא בראש השנה, כ"א, עם דעת רבי יוסי בסנהדרין, י"ג-ע"א, כפי שהוא כותב בפירוש בסנהדרין כאן. ראה להלן הערה (55).

לעומת זאת, לפי רש"י ותוספות {ראה להלן הערות (42) (43), (53), (54)}, משמע המלה "אביב" יתקופה של אביב" - הוא אביב במובן של עונת שנה - ולא כפשוטו אבי השעורים, ומשמע המלה "חדש" יחידוש הלבנה, ולא "עומר חדש" או "יתקופה חדשה". לכן מובן פירושם, שעל התקופה לחול בחידוש הלבנה מסיבה זו מזהים רש"י ותוספות את דעת רב הונא בראש השנה עם דעת "אחרים" בסנהדרין, י"ג-ע"ב. ראה להלן הערה (53).

לפי עניות דעתי, גרסת רבנו חננאל: "שמור חודשו של אביב, שתהא נופלת בו", או אחת הגרסאות מהגניזה, היא הנוסחה המקורית והעיקרית בסוגייה בראש השנה, והסופרים העתיקו את לשון התלמוד מסנהדרין, י"ג-ע"ב, לראש השנה, כ"א-ע"א הם עשו זאת בעקבות פירוש רש"י כאן, בראש השנה, ד"ה "ולא תחוש לה", שזיהה, כאמור, את ההלכה כאן עם מימרתו של "אחרים" בסנהדרין, י"ג.

בסנהדרין כתוב, לפי כל הגרסאות שבידינו: "שמור את חודש האביב שמור אביב של תקופה שיהא בחודש ניסן". (בדפוס ראשון וויניציא הגרסה קצת שונה, ושם זה, כנראה, טעות בדפוס ואין להאריך כאן). לכן, בעקבות השפעתו העצומה של רש"י, אנו מוצאים בכתבי-יד מהתקופה שאחרי רש"י את גרסת פירוש רש"י, וכך נקבעה הגרסה בדפוסים. תופעה זאת של "תיקון" הטקסט בידי המדפיסים בעקבות פירוש רש"י ידועה מהרבה דוגמאות.

קצר המצע מהשתרע וראה פיתוח הרעיון, אי"ה, במקום אחר.

בשינוי נוסחות אלו טמון הגרעין של פירושיהם השונים של הראשונים בסוגיות התלמוד. ראה להלן הערות (42) עד (56).

ראיה איתנה להשערתו היא גילוי מקור מימרת רב הונא בר-אבין בירושלמי, ראה להלן הערה (71), וכן סוגיית העיבור בירושלמי, סנהדרין, פ"א-ה"ב, ראה להלן הערה (72).

38. משמעות הביטוי "לא תחוש לה"

בהערה (37) הסברנו את משמעותן השונה של המלים "חודש" ו"אביב" בראשונים, לפי הגרסאות שלפניהם. גם משמעות "לא תחוש" תלויה בגרסאות שהבאנו לעיל בהערה (37).

לפי רשיי ותוספות וסיעתם "לא תחוש" משמעו "לא תחוש לממר יחידאה היא, ולא נעביד כוונהיהו", שכן מימרת רב הונא זהה, לדעתם, למימרת "אחרים" במסכת סנהדרין, שדעתו דעת יחיד נגד רבים. ראה גם את פירוש המהרשי"א, סנהדרין, י"ג-ע"ב ד"ה "שמור" האחרון בסוף.

אבל לפי רבנו חננאל והרמב"ם אין דעת רב הונא זהה לדעת "אחרים", והביטוי "לא תחוש" משמעו "לא תחוש לעבר על סימן תקופת ניסן לבד", בניגוד לברייתא בסנהדרין, י"א-ע"ב האומרת: "על שלושת סימנים מעברים את השנה" (ראה הערה (31) לעיל). על פלוגת הרמב"ם והרמ"ה בנושא עיבור על סימן אחד ראה ב"מרכבת המשנה" על הרמב"ם, חלק שני, הלכות קדוש החדש, פ"ד-ה"ב, ואצל הרבה אחרונים, כמו בחידושי הגרי"ז סאלאוויצ'ק על הרמב"ם, פ"ד-ה"ב.

16 יום מעת לעת מהמולד .39

מתברר מ"ייסוד עולם", מאמר ד', פרק ב' (חלק שני, דף ד'-ע"א במודפס), שלשיטתו זה פירוש המלים "כי משכה תקופת טבת עד שיחטר בניסן" הוא "...ואתה לכשתדע חשבון תקופת ניסן האמצעי של דעת רב אדא ותדע מעמדה ככל שנה ושנה מהמחזור כפי מרחקה מרגע מולד החדש שהיא נופלת בה, תראה שעל פי הלכה זאת של רב הונא בר אבין יסדו לנו קדמונינו ז"ל וסדרו העיבורים במחזור של סדר גויית אדז"ט..."

ובמאמר ד', פרק ב', בסוף (במודפס: חלק שני, דף ו'-ע"א): "כמו שיארע בשנת י"ו למחזור שתקופת טבת נמשכת בה עד חלקים משעה ד' מיום י"ו בניסן ותקופת תמוז נמשכת בה עד חלקים משעת י"ד מיום כ"א לתשרי. ולפי שלא נמשכה עד סוף היום נמלטה שנת י"ו מהעיבור." ("עד חלקים" = עוד כמה חלקים ולא כמודפס ע"ד, בגרשיים בין האותיות).

מהלשון ומפרטי חישוב הנ"ל, התואמים בדיוק את מרחק התקופה מהמולד, ברור שלהישראלי חשוב רק מרחק זה ולא יום קביעתו של ה-16 בניסן.

דעת "הנשיא" על חוק העיבור .40

מלשון "הנשיא" נראה, כי דעתו נוטה לכך שחוק העיבור מתייחס לתאריך התקופה, ולא למרחקה מהמולד. ראה מאמר ג', שער ה', וזו לשונו: "כתוב בדברי הראשונים שיהיה לעולם יום העומר שהוא יום י"ו בניסן נופלת בתקופת ניסן ויום שמיני (ו) של חג הסוכות (ו) שהוא כ"ב מתשרי נופל בתקופת תשרי." עד כאן דבריו.

ראה להלן בפרק 10 בעית תקופת חשרי, אבל כבר כאן נעיר, שחלות תקופת חשרי לרב אדא בכ"ב בחשרי חיתכן רק אם נסתכל בתאריך היום, ולא במרחק התקופה מן המולד.

פסקה זו מופיעה אצל הנשיא בפרק הנייל כמה פעמים. לכן אין זה סביר, שזו שגיאת העתקה, כפי שאכן יש למכביר במהדורה זאת. ראה הערה (11).

זו גם שיטת הרמ"ה, בלא ספק (שמסתכלים בתאריך חלות תקופת ניסן), כפי שהסברנו לעיל בהערה (25).

41. פירושי רבנו חננאל בן חושיאל על תנאי העיבור

נכתבו בקירוואן, בצפון אפריקה, לפני ד'תתט"ו (4815; 1055 למניינם), ולפי דעת הראשונים כל דבריו דברי בקלה מהגאונים. לכן קשה להבין, שיש לפנינו בנידון כמה דעות ממנו, הנראות במבט ראשון כסותרות זו את זו. כאן, בפירושו למסכת ראש השנה, כ"א-ע"א, הוא כותב שעל הבאת העומר ב-16 בניסן להיות בתקופה חדשה, ובסנהדרין, י"ג-ע"ב, הוא מפרש במאמר מקביל של התלמוד, שעל התקופה להיות ב"ג בניסן (ו) יום לפני הבאת קורבן פסח, ולא - יש לעבר את אדר ביום, או אם צריך, את השנה בחודש; וזה נוגד את חוק העיבור של הלוח וגם את האמור בראש השנה.

אבל כפי שהסברתי בהערה (38) לעיל, אין כאן סתירה בכלל, כי בפירושו במסכת סנהדרין מתייחס רבנו רק לדעתם של "אחרים" בסנהדרין, שאין הלכה כמותם, ואומר כי דעת רב הונא בראש השנה אינה זהה לדעתם אלא לדעת רבי יוסי שם.

ברבנו חננאל, בסנהדרין, מובאת בסוגריים מרובעים גם דעה בשם ר' ברי"ל (או ר' ברי"י), שלפיה על קציר העומר בליל (ו) י"ו בניסן להיות כבר בתקופה חדשה. דעה זו, כנראה, אינה משל רבנו חננאל; היא נמצאת, לפי בדיקותי, בגליון הדף ב"כתב-יד אנגליקה" מרומא, ולמיטב הבנתי, התוספת בגליון היא משל הסופר המעתיק. מומחי הספרייה הלאומית סבורים, שכתב היד וההערה בגליון הם מן המאה ה-15 למניינם, מאיטליה או מביזנטיון. מכתב-יד זה הועתק (בשגיאות) רבנו חננאל, כפי שהוא לפנינו בסנהדרין (ראה "אחרית דברי" בשי"ס ווילנא בסוף). בכתב-יד אחר של אותו קטע מרבנו חננאל (לונדון, בריטיש מוזיאום), אין זכר להוספה בשם ר' ברי"י. דעת ר' ברי"י נוגדת הן את חוק העיבור של הלוח והן את דעת "אחרים" בסנהדרין (י"ג-ע"ב), שאותה היא באה להסבירו וראה שאלת מהדיר שייס ווילנא שם, בתחית הדף, הנשאר ב"צריך עיון"ו אין לי מושג קל ביותר מיהו ר' ברי"י (אולי המעתיק?). ראה דיון על כך להלן בהערות (51)-(55).

קשה לי קביעת רבנו חננאל בראש השנה כאן, שמצד אחד על התקופה לחול ביי"ו ניסן, ומצד שני הערתו: "אבל עכשיו שאין אביב (עומר) לא חיישינן להא דשלח רב הונאי".

הלא הלוח דווקא תואם בהחלט את "הא דשלח רב הונאי", לפי פירושו, ולפי פירוש המעברים שהבאנו לעיל? וד' יאיר עיני. [אפשר שהתשובה טמונה במה שכתבתי בהערה (76) להלן].

42. פירוש תנאי העיבור בניסן לפי רש"י

ראה רש"י בסנהדרין, י"ג-ע"ב ד"ה "שמור", ובראש השנה, כ"א-ע"א ד"ה "ולא תחוש לה". כאן מפורט חוק העיבור בניגוד למצוי בלוח. רש"י מסביר, שעל התקופה לחול בחידוש הלבנה, היינו, לפני מילואה, שהוא עד י"ד בניסן ועד בכלל, ולא - יש לעבר את חודש אדר ביום אחד, או אם אין די בכך, יש לעבר את כל השנה בחודש. ראה עוד להלן הערה (53).

אבל ראה גם פירושו בסנהדרין, י"א-ע"ב, ד"ה "ועל התקופה", שלפיו על הבאת העומר לחול בתקופה חדשה, ופירושים אלו תואמים את הלוח! וראה על סתירה מדומה זאת להלן בהערות (73), (73), (76).

43. פירושי תנאי העיבור בניסן לפי התוספות

ראה בתוספות, בשני מקומות, שתי דעות על תנאי העיבור בניסן, הנראות סותרות זו את זו, ושתיהן סותרות את חוק העיבור של הלוח! (ידוע הכלל, שאין לשאול מתוספות ממסכת אחת לחברתה; באתי רק להדגיש את קיום שתי השיטות).

מצד אחד, מובא תוספות, ראש השנה, דף כ"א-ע"א ד"ה "כי חזיתי", ולפיו על תקופת ניסן לחול בטי"ו בניסן, ולא-יש לעבר את חודש אדר ביום אחד, או אם אין די בכך כדי להחיל את התקופה בטי"ו בניסן - או לפניו - מוסיפים חודש עיבור שלם.

מצד אחר, מובא בתוספות, סנהדרין, דף י"ג-ע"ב, ד"ה "שמור", ולפיו על תקופת ניסן לחול ביי"ד בניסן, ולא - יש לעבר את חודש אדר ביום אחד, או אם צריך, את כל השנה בחודש (ראה להלן הערה (53)).

התוספות בראש השנה קדומות, והן מדברי רבנו תם, כעדותם המפורשת של הרשב"א (44), הר"ן (46) והריטב"א (47) בחידושיהם המוזכרים להלן. רבנו תם כבר נפטר בשנת ד'תקלי"א (1710 למניינם) (אורבך).

עורך תוספות אלו היה, כנראה, הרי"ש (רבנו שמשון) משנץ (אורבך, בעלי התוספות, פרק י"ב). לעומת זאת, התוספות

שלנו בסנהדרין מאוחרות, שעורכיה הם תלמידי רבנו פרץ שנפטר קרוב לה' נ"ח (1298 למניינם) (אורבך, שם). סביר להניח, שאלו כבר ראו את תוספות שלנו מראש השנה, ובכל זאת כתבו מה שכתבו.

ראה דיון נוסף בדעות הנייל להלן, בהערות (א53), (54), (א54).

44. פירוש הרשבי"א לחנאי העיבור בניסן

ראה חידושי רבנו שלמה בן אדרת, הוא הרשבי"א, על ראש השנה, כ"א-ע"א, מהדורת דימיטרובסקי, דפים ק"ג-קט"ו. הרשבי"א לומד כרבנו חם בתוספת ראש השנה, ראה (43). ראה גם הערות המהדיר על המושג "חידוש הלבנה", שם.

ראה להלן דעות הר"ן (46) והריטב"א (47) ההולכים בעקבותיו.

45. פירושי "המאירי" לחנאי העיבור בניסן

הבנת פירושי רבנו מנחם ב"ר שלמה המאירי מהעיר פרפיגנין (פרפיניאן), בפרובאנס, בדרום צרפת, בספרו הגדול "בית הבחירה" בסוגיותינו בראש השנה ובסנהדרין, טעונה זהירות. דבריו בסנהדרין, מהדורת סופר, קטועים ואינם מובנים בסוגיותינו. לכן ראה מהדורת רלבי"ג, אבל גם הערות מהדיר זה טעונות לימוד ביקורת ותיקון פה ושם.

בראש השנה מפרש המאירי את הסוגייה ואת מימתו של רב הונא בר אבין בדיוק לפי רש"י, ראה לעיל הערה (42), היינו, בניגוד לתנאי העיבור של הלוח.

במסכת סנהדרין נראה המאירי סותר גם את עצמו-הוא וגם את הלוח. לסנהדרין, י"א-ע"ב (ובמודפס בדף ל"א-ע"ב, רלבי"ג) הוא כותב, שעל התקופה לחול, לכל המאוחר, ב-15 בניסן, ולא - מעברים את השנה. אין הוא מזכיר בכלל את האפשרות לעבר את חודש אדר ביום אחד, כדברי רש"י ותוספות, ראה הערות (42), (43) לעיל. פירושו כאן מנוגד לא רק לפירושי רש"י ולתוספות, אלא גם לפירושו להלן.

[לעניות דעתי, בטעות סימנו כאן המהדירים, סופר ורלבי"ג (סופר דף 36 הערה א', ורלבי"ג בדף ל"ב-ע"א, הערה 339), ש"ירבנו פסק כאן כרמב"ם הלכות קדוש החדש, פ"ד-ה"ב, שכן להלכה זאת ברמב"ם פירוש אחר, כפי שנסביר בפרק 6 במאמר.]

להלן מפרש המאירי בפירושו לסנהדרין, דף י"ג-ע"א (במאירי בדף ל"ה-ע"א, למעלה) את חוק העיבור, ואומר

שעל התקופה לחול ב-14 בניסן, ואם היא חלה ב-15 בניסן, יש לעבר את אדר ביום אחד, בדיוק לפי פירוש רשיי כאן, ושוב בניגוד לחוק העיבור של הלוח ולפירושו-הוא לעיל.

לא כאן המקום לנסות לפתור את הסתירות לכאורה בפירוש רבנו המאירי.

46. פירושי הר"ן לתנאי העיבור בניסן

פירוש רבנו הר"ן בחידושיו לסנהדרין לתנאי העיבור טעון בירור. בחידושיו לראש השנה הוא הולך בעקבות התוספות שם, הליכו שליטת רבנו חם, כאמור, בניגוד לפירוש רשיי ובניגוד לתנאי העיבור של הלוח, ובחידושיו לסנהדרין, דף י"ג-ע"ב, הוא מפרש את הסוגייה כרשיי, בניגוד לפירושו-הוא בראש השנה, ושוב בניגוד לחוק העיבור של הלוח.

47. שיטת הריטבי"א בתנאי העיבור

גם רבנו יום טוב אלאשבילי (מהעיר סבייה) בחידושיו לראש השנה הולך בעקבות הרשב"א (44) והתוספות בראש השנה (רבנו חם), וכאמור, בניגוד לחוק העיבור של הלוח.

48. שיטת רבנו יונה בתנאי העיבור

לפי פירושו בחידושיו למסכת סנהדרין, על התקופה לחול ב-14 בניסן ולא - מעברים את השנה, וגם אם היא חלה ב-15 בניסן אין להיעזר בעיבור אדר ביום אחד (ונימוקיו עמו). פירושו נוגד את חוק העיבור של הלוח וגם שונה מפירושי רשיי ותוספות על הסוגייה.

מעניין לציין שלתלמידו של רבנו יונה, רשב"א, ראה לעיל (44), שיטה אחרת בסוגייה, כנראה בהשפעת קונטרסי התוספות, שהחלו להגיע לספרד.

49. האם דיברו על תקופת שמואל בסוגיות העיבור בתלמוד?

מהתוספות בסנהדרין, דף י"ג-ע"א, דיבור המתחיל: "טיז לפני הפסח מעברין" וכן מהתוספות סנהדרין, שם, דף ע"ב-ד"ה "שמור", לקראת הסוף, יוצא בעליל שהכוונה במלה "תקופה" לזו של שמואל. כתוב כאן, שתקופת ניסן חלה או בתחילת היום והלילה או בחצות היום והלילה, מה שאינו כך לא בתקופת רב אדא ולא בתקופה האסטרונומית האמתית, אלא רק בתקופת שמואל.

לפי הרמ"ה על אתר, מדובר בתלמוד בתקופת רב אדא.

משתיקת התוספות על תקופת רב אדא לומד סלונימסקי (ראה הערה (6), שבעלי התוספות בצרפת לא הכירו, כביכול, תקופה זאת. אך אנו מוצאים בתוספות קידושין, דף ל"ז-ע"ב דיבור המתחיל: "ממחרת הפסח", שרבנו חם עמד במשא-ומתן הלכתי עם רבנו אברהם אבן-עזרא, אולי בדרכו של זה האחרון מאיטליה דרך צרפת לאנגליה. מהתוספות מתברר, שדיונים עסק דווקא בנושא קרוב מאוד לשלנו. לכן קשה להעלות על הדעת, שרבנו חם לא שמע ממנו על "המצאת המעברים הספרדים" לפי סלונימסקי, שאבן-עזרא הרבה לכתוב עליה בספרו "ספר העבור".

בנוסף לכך הבאנו לעיל בהערה (43) בשם אורבך, שתוספות כאן, בסנהדרין, מאוחרות הן (מתלמידי רבנו פרץ), היינו, מהמאה הראשונה לאלף החמישי. מאידך, כבר מצאנו בספר "ערוגת הבושם" הקדום (הוצאת אורבך, כרך ב', דף 281, שורה 22), שמחברו חי לפני עורכי תוספות בסנהדרין והיה שייך לחוג בעלי התוספות, אזכור מפורש של תקופת רב אדא.

כן הכירו כל בעלי התוספות, החל מדור הרי"ש משנץ את ספרי הרמב"ם, שבהם מוזכר (הלכות קדוש החדש, פ"י) המושג של תקופה זאת (אבל בלא הכינוי "רב אדא" עליה).

ראה גם באגרת הרי"ש משנץ (המובאת בספר אגרות הרמ"ה), שהוא עורכו של תוספות לראש השנה (אורבך) אזכור מפורש (בתחילת אגרתו) של הלכות קדוש החדש לרמב"ם. הרי"ש משנץ נולד בשנת ד'תתק"י = 1150 למניינם ופעל בצרפת עד שנתו ה-61 ואז עלה לארץ ישראל. כאן, כנראה, עמד במשא-ומתן הלכתי עם רבנו אברהם בן הרמב"ם (אורבך, "בעלי התוספות").

לכן ברור, שגם בעלי התוספות כאן, בסנהדרין, ידעו על תקופת רב אדא, ולמען פשטות החישוב הזכירו רק את "תקופת שמואל" בתוספות הנ"ל. לכן תיאורית סלונימסקי הנ"ל היא עורבא פרח. ראה עוד פרק 11 במאמר הראשי.

50. האם התלמוד מדבר על תאריכים או על מרחקים מהמולד?

במבט ראשון נראה, שרוב מפרשי התלמוד, הנזכרים בהערות (42) עד (47) בסוגיות בראש השנה ובסנהדרין, הבינו את המושגים י"ד או ט"ו בניסן, המובאים בסוגייה, כתאריכים ולא כמרחקים מהמולד. אמנם, פירוש רש"י בראש השנה, דיבור המתחיל: "ולא תחוש לה" הוא דו-משמעי, בכותבו: "ואשמעין קרא שיהא ניסן של חמה (התקופה של ניסן) בתוך י"ד יום למולד(ו) הלבנה". ביטוי זה צריך עיון, כי הוא נראה נוגד את כל שיטת רש"י שם, הרואה את הימים בניסן כתאריכים, כאמור.

בנוסף לכך כולם (פרט לרבנו יונה ופרט לרמב"ם, כפי שנסביר להלן), מסכימים לפתרון שמציע התלמוד בסנהדרין, י"ג-ע"ב, לעבר את חודש אדר ביום אחד, אם רק יום זה חסר לחלוחה התקינה של התקופה.

ברור, עיבור חודש ביום אינו משנה את מרחק התקופה מהמולד, ולכן נראה שכוונת מפרשים אלו, שמדובר בתאריכי ימים, לא במרחק מהמולד.

אמנם, עדיין קשה להבין - לפי פירושי רש"י ותוספות, המצריכים חלות התקופה ב"חידושה של לבנה" (ראה רש"י ותוספות הנזכרים) - מה עוזר עיבור יום בלוח באשר לחידוש הלבנה. על שאלה זאת כבר ענה הרמ"ה - או מישאו שכתב על גליון ספרו של הרמ"ה - תשובה נאה. ראה בחידושי הרמ"ה, דפוס וורשא, הוספה בגליון "וכי" (וכי תימא) אפילו נעבר (את החודש), מילוי הלבנה, שאז ונקראת ישנה, לא תזוז מזמנו... איכא לממר: כיוון דקיי"ל (דקיימא לן) "אתם" ואפילו מוטעים ואפילו מזידים, הכל הולך אחרי מעשה ה"ב"ד (הבית דין) כמו שקדם בעניין בת ג' בתוליה חוזרין (ירושלמי ה"ב)".

תשובה זאת טעונה הסבר מפורט. ראה הסבר ממצה והרחבת הרעיון לנושא אחר בפרק 9 של המאמר הראשי, בנושא "יטיית תקופת רב אדא מן התקופה האסטרונומית".

50. תנאי העיבור האביבי והסתווי בתלמוד

בסוגיות מסכת סנהדרין בתלמוד מדובר בתנאי עיבור סתווי ואביבי, היינו בתקופת חשרי וניסן, ובסוגייה בראש השנה רק בתנאי האביבי, ורק בו אנו דנים כעת. אבל ראה במאמר הראשי פרק 10 בעית תקופת חשרי ועל מה אין היא מוזכרת במימרת רב הונא בראש השנה ובפסיקת הרמב"ם.

51. דעה, שעל התקופה לחול ב-י"ג בניסן

לפי הבנתי, דעה זאת אנו מוצאים ברבנו חננאל, סנהדרין, י"ג-ע"ב, כדעתו של התנא "אחרים" (הלשון מגומגמת ואפשר לפרשה פירושים שונים): "בעינן תקופה חדשה ביי"ד בעשיית הפסח, ואקשינן וליעבריה לאדר שתבא התקופה ביי"ג (ו) בניסן. ושנינן... אם הייתה חסירה... יי"ד אין מעברים, דאפשר למילוי לאדרי". מכאן, שעל התקופה (אחרי עיבור החודש ביום) לחול ב-י"ג בניסן.

נדמה לי, שרבנו חננאל השתדל, לפרש כאן את דברי "אחרים", כך שהלכה לא תקבע על-פיהם. ראה לעיל (38), (41) ולהלן (53).

.52

דעה, שעל התקופה לחול ב-י"ד
בניסן לפני הבאת קורבן הפסח

פירוש זה אנו מוצאים בפירוש מהגאונים לסוגייה שלנו, בסנהדרין י"ג, כדעתו של התנא "אחרים". ראה ב"אוצר הגאונים" למסכת סנהדרין, הוצאת הרב טויבש ז"ל (רבה של ציריך בעבר), רל"ג, בדף קי"ח-קי"ט. לשם היא מועתקת מהספר "חשובות גאונים קדמונים", מהדורת קאסעל, סימן ע"ט, דפים כ"ד, וכ"ה-ע"א.

לא נפריז אם נאמר, שזה הפירוש החשוב ביותר לסוגייה, ופליאה גדולה היא, שכה מעטים מתייחסים אליו למרות סטיותו מכל הפירושים האחרים שבידינו. לפי הרי"ן אפשטיין (ראה הפניית הרב טויבש) ב"ספר השנה של החברה הספרותית בפרנקפורט", שנה ט', עמוד 6-225, חשובה זאת, היינו, פירוש זה של הסוגייה, היא מעצם כתב יד של רבנו שרירא גאון ורבו רבנו האי גאון לא כאן המקום לנתח אוצר יקר זה לעומקו.

ייתכן, שבשל חשובה זאת, שכתבו אחרוני הגאונים לשאלת "רבנו אלחנן בן רבנו שמריה הראשי" ממצרים, יש להבין את פירוש רבנו חננאל הבנה שונה מכפי שהבאיתו לעיל, בהערה (51). מקבל החשובה היה, כנראה, בנו של רבנו שמריה בן אלחנן, שהיה חברו של רבנו חושיאל, אביו של רבנו חננאל. רבנו שמריה ורבנו חושיאל היו מ"ארבעת השבויים" הידועים. ראה "ספר הקבלה" לראב"ד הראשון.

בנוסף על כך ידוע, שכל דברי רבנו חננאל הם קבלה מידי הגאונים, וברוב המקומות זהה פירושו לפירוש רב שרירא גאון ורב האי גאון.

גם רבנו הרמ"ה מביא ב"יד רמ"ה", דף י"ד-ע"ב (27) לסנהדרין, י"ג-ע"ב ד"ה "אחרים", פירוש זה, כנראה בהשפעת חשובה זו מהגאונים. לפיהם, סיבת דרישת "אחרים" בתלמוד, שהתקופה תחול בי"ד בניסן היא, שהבאת קרבן פסח תחול בתקופה חדשה. הרמ"ה מביא נימוק זה כפירוש שני, מקביל לפירוש רש"י, לפיו המטרה היא שהתקופה החדשה תחול בחידוש הלבנה, היינו, לפני מילואה. וזה לשונו: "יש אומרים, שתקופה חדשה... נופלת, והדר (אחר-כך) ועשית פסח... בי"ד בניסן, ויש אומרים: ניסן של חמה (=תקופת ניסן), שיהא בתוך חידושה של לבנה".

מתברר, כי הגאונים הבינו את הסוגייה בסנהדרין, י"ג-ע"ב כך: "שמור את חודש האביב ועשית פסח ליי - שמור אביב של תקופה... ועשית את קרבן הפסח". אין זכר בפירוש הגאונים לדרשה: "חודש" = חידוש הלבנה. ראה ההערה הבאה (53).

53. דעה, שעל התקופה לחול ביום מילוא הלבנה, שחל ב-14 בניסן

כך מפרש רש"י את דעת "אחרים" במסכת סנהדרין, דף י"ג-ע"ב, בדייה "שמור". לפי "אחרים" י"אין מעברים את השנה אלא אם כן היתה תקופה חסירה מיעותו של חודש" (כך יש להבין את המלה הקצרה, שבה הם מתבטאים: "מיעותו").

לפי דעה זאת, ובהתאם לפרשנות רש"י, ראה לעיל הערה (42), אם התקופה חלה אחרי ה-14 בניסן, יש לעבר את חודש אדר ביום אחד, או אם אין די בכך כדי שהתקופה תחול ב-14 בניסן, יש לעבר את השנה בחודש.

רש"י חידש כאן שלושה חידושים עצומים וראשוניים:

- א. דיני רב הונא ושל "אחרים" זהים.
- ב. שני אלו הבינו את הפסוק "שמור את חודש האביב" - שמור אביב של תקופה, שיהא בחודש (קרי: בחידוש) ניסן, היינו, בחידוש הלבנה עד מילואה בניסן, ואין הם נזקקים בכלל ללמוד את דינם מהמשך הפסוק: "ועשית פסח", כפי שלמדו הגאונים לפי פשוטו של מקרא. ראה הערה (51) לעיל.
- ג. חידוש הלבנה נמשך 14 יום בחודש ועד בכלל.

שלושת החידושים הם פירושים מחודשים ביותר לסוגיית הגמרא, אבל אין להסיק מהם שזו דעת רש"י להלכה בנידון. ראה לעיל הערה (42) פסקה שנייה, וכן פרק 7 במאמר הראשי.

בעקבות רש"י הלכו רבים ממפרשי התלמוד, בעיקר האחרונים, כפי שהסברנו בהערה (29), וכך כתבו תוך כדי סטיות קטנות מרש"י גם המאירי (45) ורבנו יונה (48) מהראשונים. גם הרמ"ה (14) מפרש דעת "אחרים" בסנהדרין לפי רש"י באחד משני פירושו, אבל לפיו, דעת "אחרים" בסנהדרין אינה זהה לדעת רב הונא בר אבין בראש השנה. לרמ"ה נהיר, ש"אחרים" זה רבי מאיר. ראה "יד רמ"ה", דף י"ד-ע"ב ד"ה "ואיכא דמקשו".

נדמה לי, שהרמ"ה זיהה את "אחרים" כאן עם רבי מאיר לא רק מהסיבה שזה הזיהוי המקובל ל"אחרים" במקום אחר (בבלי, הוריות, י"ג וסוכה, דף נ"ד-ע"ב), אלא גם כדי שלא יצטרך לפסוק הלכה בסנהדרין "כאחרים", הוא רבי מאיר, מכוח הכלל שבהלכות לא פסקו כרבי מאיר, מפני שחכמים לא עמדו על סוף דעתו (עירובין, י"ג-ע"א) וכן על פי פסקו של רבנו חננאל בסוכה שם: "ויקיימא לן, לא הוי בקי רבי מאיר בסוד העיבור".

אולי המניע של הרמ"ה לזיהוי זה הוא, שדעת "אחרים" נוגדת את הלוח שלנו, ולא נוח לרמ"ה לחלק בדינים

עקרוניים בין הזמן שיש בית דין מוסמך ובין הזמן הזה.
ראה להלן הערה (א53) ופרק 7.

א53. דעה, שעל התקופה לחול ב-14 בניסן
לפני מילוא הלבנה, שחל ב-15 בניסן

כך מפרשים התוספות בד"ה "שמור" את דעת התנא "אחרים"
במסכת סנהדרין, י"ג-ע"ב.

לפי תנא זה, אם התקופה חלה אחרי 14 בניסן, יש לעבר
את חודש אדר ביום אחד, או אם אין די בכך כדי שהתקופה
חול ב-14 בניסן, יש לעבר את השנה בחודש.

לפי פירוש זה "יום תקופה גומר" וחידוש הלבנה נמשך עד
ט"ו בניסן ועד בכלל. גם תוספות אלו מפרשות את ציווי
התורה כרש"י (ראה הערה (53)): "שמור את חודש האביב"
= שמור, שאביב של תקופה יהיה בחידוש הלבנה.

פוסקים ראשונים רבים מעידים כאיש אחד, שבפולגתא
בסנהדרין, י"ג-ע"א, אם "יום תקופה מתחיל" כרבי יוסי
או "גומר" כרבי יהודה, היינו, אם יממת חלות התקופה
שייכת לתקופה החדשה או לישנה, הלכה ש"יום תקופת
מתחיל". פסיקה זאת מובנת מאליה מכוח הכלל, שהלכה
כרבי יוסי בכל מקום, שכן נימוקו עמו (היינו, סברתו
מבוססת תמיד), גיטין, ס"ז-ע"א רש"י, שם: "פירושו עמו
לחת טעם לכל דבריו, שהיה מיישב את דבריו".

ראה פסיקה בנידון כרבי יוסי, ש"יום תקופה מתחיל"
בסוגייתנו בראש השנה בריטבי"א (47), ב"אגודה", בחידושי
רבנו אברהם מן-ההר וכן ב"יסוד עולם" לישראלי ד'ב'
(דף ה'-ע"ד), ועוד בראשונים ובאחרונים.

לכן נראה לי, אף שלא ראיתי אחרונים הכותבים כך, שגם
רבנו חננאל בסנהדרין וגם תוספות הנידונות, ד"ה
"שמור" בסנהדרין, המפרשות את דעת "אחרים" כאילו אלו
למדים, ש"יום תקופת גומר", עושות כך, כדי לגרום שלא
תהיה הלכה כ"אחרים" זו זאת אומרת, בעלי התוספות כאן
בדעה, שפירושם, שעל התקופה לחול ב-14 בניסן, אינו
להלכה, אלא זה הפירוש להבנת דעה, שנדחה בתלמוד!

השערה זו נועזת ביותר, שכן לפיה, מצד אחד, גם במסכת
ראש השנה, כ"א-ע"א, אין הלכה כרב הונא בר אבין לפי
התוספות, שהרי תוספות בד"ה "שמור" משווים את הלכת
"אחרים" בסנהדרין למימרת רב הונא בר-אבין בראש השנה.
מצד אחר, מוסיף רב הונא במסכת ראש השנה למימרתו את
המלים "ולא תחוש לה", שמשמעו, לפי תוספות: אל תחוש
לפסוק כך להלכה, אף שזו דעת "אחרים" בסנהדרין, שהוא
יחיד נגד רבים.

על כורחנו עלינו לקבוע, שחרף אזהרתו זו של רב הונא בר-אבין, שלא נחשוש לקבוע הלכה כשיטתו, לפי תוספות אין הלכה לדורות כרב הונא בר אבין, היינו, אין הלכה, כפי שתוספות הבינו את רב הונא בר-אבין. ראה להלן הערות (57), (73), (74) וכל פרק 7 במאמר, ובייחוד (76א).

54. דעה, שעל התקופה לחול ביום מילוא הלבנה, שחל ב-15 בניסן

כך מפרש רבנו תם, מבעלי התוספות, בדיבור המתחיל "כזי חזיתי בראש השנה, דף כ"א-ע"א, את מימרת רב הונא בר אבין, ובעקבות רשיי מזהה דעה זאת עם דעת "אחרים" בסנהדרין, י"ג-ע"ב. בעקבותיו הולכים, כאמור לעיל, הרשב"א (44) והר"ן בראש השנה (46) והריטב"א, (47) ובשינויים קלים, בעל "ערוגת הבושם". ראה להלן הערה (74).

לפי פירוש זה "יום תקופה מתחיל". פירוש זה מצריך את חלות התקופה בחידוש הלבנה (כרשי"י), אלא שלפיו חידוש הלבנה נמשך עד ט"ו בניסן ועד בכלל (בניגוד לרשי"י), כפי שמוכיח זאת רבנו תם מסנהדרין, מ"א-ע"ב, מדיני קידוש הלבנה (דעת "נהרדעי").

לפי תוספות אלו, מותר לתקופה לחול ב-16 בניסן, בלי שתתעבר השנה בהוספת חודש עיבור, אבל במקרה זה יש לעבר את אדר באמצעות הוספת יום אחד, כדי שהתקופה תחול בסופו של דבר ב-15 בניסן. זה פתרון, שאין לו זכר בלוח שבידינו.

ראה להלן בהערה (76) ו(76-א), שעיון מדוקדק בתוספות בראש השנה מראה, שכל השיטה המתוארת כאן נדחית להלכה גם על-ידי התוספות עצמם, וזאת למרות אזהרת רב הונא "ולא תחוש לה". ראה, בהקשר זה, סוף ההערה הקודמת.

ראה להלן בהערה (58) בפרוטרוט, שהיו אחרונים שהבינו את דעת הרמב"ם על תנאי העיבור כתואמת את דעת רבנו תם, בניגוד להסברינו בפרק 7, ודעתם אינה מובנת לי לאור הבנתי בהלכה הנידונה של הרמב"ם במאמר הראשי.

54א. דעה, שעל התקופה לחול עד חצות ליל ה-16 בניסן ועד בכלל

דעה זו מובאת בתוספות בסנהדרין, י"ג-ע"א, ד"ה "ט"ז לפני ניסן מעברין" כדעת רבי יוסי בסוגיית "רובו או מיעוטו של חודש".

מהתלמוד מתברר, שהסברה לכך היא שאם התקופה חלה בניסן באופן זה, עדיין חלה תקופת תשרי בתוך חול המועד

סוכות, כדין. ראה דיון במהרשי"א על תוספות אלו בנושא סברת רבי יוסי כאן.

כפי שראינו במאמר הראשי שלנו, בפרק 10, שלאמיתו של דבר יכולה תקופת ניסן לרב אדא לחול עד כמה דקות אחרי השעה התשיעית ביממה מהערב, ועדיין תהיה תקופת תשרי ב"יום הערבה", הוא אחרון של חול המועד סוכות. מכאן הוכחנו לעיל בהערה (49), שתוספות דנות אך ורק בתקופת שמואל, שכן תקופת ניסן לשמואל יכולה לחול רק בחחילת היום והלילה או בחצות היום והלילה.

ראה דין זה על תקופת ניסן לשמואל בבבלי, עירובין, נ"ו-ע"א יאמר שמואל אין תקופת ניסן נופלת אלא... וגומר".

55. דעה, שעל התקופה לחול עד לפני קצירת העומר בליל ה-16 בניסן

דעה זו מובאת ברבנו חננאל המודפס בשי"ס ווילנא בשם ר' בריי בסנהדרין, י"ג-ע"ב, כדעת "אחרים" בסוגייה שם. ראה לעיל בהערה (41), שלפי הנראה לי זו הוספת תלמיד טועה. השיטה היא בוודאי לא מרבנו חננאל, ואין להבין לפיה לא את לוחנו וגם לא את שיטת "אחרים" בסנהדרין כהערת המגיה בשי"ס ווילנא, בתחית הדף שם, דיבור המתחיל "הדבר צ"ע" [צריך עיון].

מן הראויי לשים לב איך הרמבי"ם נזהר משיטה זאת, בהדגישו בפרק ד'-ה"ג בהלכות קדוש החדש, שסיבת העיבור היא "כדי שיהיה האביב (השעורה) מצוי להקריב (ו) ממנו עומר התנופה בשישה עשר בניסן" - "להקריב ממנו עומר", כותב הרמבי"ם, לא "לקצור ממנו עומר". הוכחנו לעיל בהערה (24), שתקופת רב אדא לפי לוחנו חלה תמיד לפני חצות היום ב-16 בניסן, כך שאפשר להקריב אחריה את העומר עד חצות היום, כדין. לעומת זאת, היא חלה לפעמים אחרי מועד קצירת העומר, שהוא בליל ה-16 בניסן.

56. עיבור חודש אדר ביום אחד

לכאורה, עיבור חודש אדר ביום אחד הוא פתרון עדיף על עיבור כל השנה בחודש שלם, כפי שכותב רשיי, סנהדרין, י"ג-ע"ב ד"ה "וליעבריה לאדרי".

"[עדיף ש]... לא ניעברו לשא, למידחינהו לכולהו מועדות חודש שלם" היינו, עדיף לעבר את אדר ביום אחד, ולא לדחות, ככל שאפשר, את כל מועדי השנה בחודש שלם.

הבאנו בהערה (50) לעיל, שהצעה לעבר את החודש מובנת רק בדוחק גדול לפי פירושי רשיי ותוספות, שלפיהם על

התקופה לחול "בחידושה של לבנה", שכן אין חוספת יום על-ידי בית דין לחודש, משנה את חלות התקופה לעומת מילוא הלבנה (שכן הדבר חלוי רק במולד).

לכן, לפי פשוטו של תלמוד, לפי דעת "אחרים", על התקופה בוודאי לחול לפני הבאת קרבן פסח או אכילתו, כפי שהסברנו בהערה (52), וזה פירוש הגאונים בסוגייה.

רשיי ותוספות נאלצים, על כורחם, לפרש את דעת "אחרים", שעל התקופה לחול ב"חידושה של לבנה", שכן רק בפירוש זה ובשימוש בהצעה "וליעבריה לאדר" הם מצליחים להשוות את דעת "אחרים" במסכת סנהדרין לדעת רב הונא בר אבין במסכת ראש השנה כ"א. ראה רשיי ותוספות, שם. ראה הלן בהערה (76א), בפירוט, שיטת "פני יהושע", מהן הסיבות המאלצות את רשיי ותוספות לפרש את דעת "אחרים" בסנהדרין נגד פשוטו של תלמוד.

57. דעת הראשונים להלכה על תנאי העיבור

ראה דעת רשיי ותוספות להלכה בהערות (73), (74), (75), (76) ובעיקר בהערה (76א), שבה מובאת שיטת "פני יהושע", היא השיטה המסכמת את דעות אסכולת רשיי ובעלי התוספות והראשונים שבעקבותיהם.

58. הבנת חוק העיבור של הרמב"ם על-ידי מפרשיו האחרונים

נקודת התורפה בפירושי על שיטת הרמב"ם בחוק העיבור היא, שלא ראיתי איש מהאחרונים, שפירש את הרמב"ם כדברי (היינו, שכוונת הרמב"ם היא שעל התקופה לחול עד ששה עשר יום מעת לעת מהמולד). מצד אחר, גם לא ראיתי באחרונים דעה הנוגדת את פירושי, אבל אם קוראים בין השיטין נראה לי, שלאחרונים פשוט, שהמלים ברמב"ם "אם תהיה תקופת ניסן בששה עשר בניסן או אחר זמן זה מעברין את השנה", משמען שמעברים את השנה אם התקופה חלה ב-16 בניסן ביום הינף. אבל מה אעשה, תורה היא ולימוד אני צריך, והבאתי ראיות חזקות לשיטתי, ומי ייתן שיסכימו אתי הלומדים.

59. מועד פרסום עיבור השנה וחישבו

ראה סנהדרין, י"ב-ע"א: "אין מעברים את השנה לפני ראש השנה ואם עיברה אינה מעוברת. אבל מפני הדחק מעברין אותה אחר ראש השנה מיד ואף על פי כן אין מעברין אלא אדר."

הרמב"ם מפרש ב-פ"ד-ה"יג, שהפיסקה "אבל מפני הדחק מתייחסת רק להודעה על העיבור, אבל החישוב של העיבור

יכול להיעשות גם שלא בשעת הדחק מוקדם ככל שיירצו, כדברי הרמב"ם שם.

.60 בוטל.

.61 דעת הרמב"ם על עיבור חודש אדר ביום אחד בגלל התקופה

 "מרכבת המשנה" מביא כאן (פ"ד-ה"ב) סיבה נוספת לכך, שאין הוראה ברמב"ם לעבר את חודש אדר ביום אחד בגלל התקופה מהטעם "דקיימא לן מהלכות קדוש החדש פ"ג-ה"י"ח דבניסן ותשרי אין מעברין לצורך [היינו, בגלל התקופה] כשבאו עדים, וקושיית השי"ס רק אליבא ד"אחרים", שלא אליבא דהלכתא(1) כמו שכתב בפרקין [פ"ד] ה"י"ד."

.62 היינשיא" כמקור לרמב"ם

 אפשר להניח כמעט בוודאות, שהרמב"ם הכיר את ספר העיבור ל"ינשיא". ראה דיון נרחב בנידון במבוא מאת אוברמן, בתרגום האנגלי של הלכות קדוש החדש לרמב"ם, דף XLIV והלאה. הנשיא חי כשני דורות לפני הרמב"ם, ולכן הדבר סביר בהחלט.

בהלכות קדוש החדש, פ"י-ה"א, מביא הי"פירוש" מרבנו עובדיה: "נמצא כתוב בכתב יד הגאון ר"מ ז"ל בקונדריסין בענין זו התקופה". ר"מ ז"ל הוא טעות סופר במהדורות רבות של הי"פירוש", וצריך להיות ר"א ז"ל, היינו, רבנו אברהם הנשיא. טעות זו הטעתה כמה אחרונים, שכתבו את המובא שם בשם הרמב"ם, ולא היא.

נביא עוד דוגמה, שאין להבין את דברי הרמב"ם בלי לימוד דברי הנשיא המקבילים. ראה הלכה קשה ברמב"ם, הלכות קדוש החדש פ"ו-ה"ב: "ולמה חלקו השעה למנין זה [1080] לפי שמנין זה יש בו חצי ורביע ושמיין(1) ושליש ושתיים ותשיע(1) וחומש ועישור והרבה חלקים יש לכל אלו השמות." (כך גורס הרב קאפח במהדורתו).

למשפט זה, לכאורה, אין פירוש סביר. מה משמע "הרבה חלקים יש לכל אלו השמות"?

מאיזו סיבה רצוי לנו ש-1080 יתחלק ב-(2,4,8), (3,6,9), (5,10)? הלא גם 360 מתחלק בכל המספרים האלו?

מדברי "הנשיא" אפשר להבין הלכה זאת. הנשיא כותב ב"ספר העבור", מאמר שני, שער שני, שאת אורך החודש הממוצע מצאו חכמינו וגם היפרכוס ותלמי (ראה הערה 88,

להלן) בשבר, שאפשר לצמצמו לצורה: (הנשיא מתאר את השברים במלים, בדיוק כך):

$$M = 29 + \frac{1}{2} + \frac{1}{24} + \frac{1}{9} \cdot \frac{3}{5} + \frac{1}{4.5.6}$$

וזה נותן:

$$M = 29 + \frac{1}{2} + \frac{1}{4.9} + \frac{1}{5.8.9} + \frac{1}{3.4.5.6.8.9}$$

והיות וקטנת הכפולות המשותפות של המכנים היא 1080, חילקו חכמים את השעה ל-1080 חלקים (זה ניסוחי "י"ל.).

ניסוח משפט זה בידי הנשיא הוא כך:

"וכשאתה מתיר את החלקים האלה גודלן אל קוטנן, עד שיעלה בידך מנין שאתה מוצא בו כל השברים האלה, אין אתה מוצא כי אם אלף ושמונים, מפני שאתה מוצא בו תשיעית [ו] (ל) שחוח וחומש ורביע ושליש וחצי... ואין אתה מוצא מנין שאתה יכול למצוא בו כל השברים האלה אשר אתה צריך אליהן, ויהיה פחות מאלף ושמונים, וכמדומה לי, מפני זה חלקו רבותינו ז"ל את השעה לחלקים אילו... כדי שיהיו השברין האלה מצואין בה".

לכן אני משער, שהמלה "שמות" ברמבי"ם טעות סופר היא, והגרסה הנכונה ברמבי"ם היא:

"והרבה חלקים [הרבה מחלקים משותפים] יש לכל אלו השברים (ו) [וזו הגדול בהם]". בלשוננו: גדול המחלקים המשותפים של השברים באבר המבטא את חלקי השעות של M הוא (1/1080) ולכן חילקו חכמים את השעה ל-1080 חלקים. במלים אחרות, את חלקי השעות של M אפשר לבטא רק בשבר שמכנהו לפחות 1080.

השערתנו היא הגהה מסברה, ולכן מפורקפק ערכה עד שנמצא עדות לכך בכתיב-יד. אבל השערתנו זאת מסירה הרבה קושיות שנשאלו על הלכה זאת של הרמבי"ם.

התבוננות בצורת הכתיב של המלים "שמות" ו"שברים" בכתיב הספרדי מראה, שהחלפת מלים אלו סבירה בהחלט.

63. אזכור ה"נשיא" בפירוש המשניות לרמבי"ם

כך כותב הרמבי"ם בפירוש המשניות למסכת ערכין, פרק ב', משנה ב' (בתרגום המקובל): "וכבר חיבר זולתנו בספרד בזה הענין זולתו מהמון הזה, חיבור נאה מאוד". יש

רגליים לסברה, שהוא רומז כאן על ה"נשיא" (הרב יוסף קאפח, מתרגמו מחדש של פירוש המשניות לרמב"ם, אמר לי שלפי דעתו אין כאן כוונה ל"נשיא", אלא למורה מוסלמי של הרמב"ם באסטרונומיה, וקשה לי לקבל זאת).

64. גרסת דפוס שאלתיאל

מהדורת "משנה תורה" לרמב"ם מדפוס ר' משה בן שאלתיאל מספרד או פורטוגל, הודפסה קודם שנת ה'רנ"ב או ה' רנ"ז. עותק ממנה נמצא בספריית בית המדרש לרבנים באמריקה. הוצאת "מקור" בירושלים הדפיסה בשנת תשל"ה מהדורת פקסימיליה ממנה, עם דברי מבוא מאת הרב ש"ז הבלין מאוניברסיטת בר-אילן.

נביא גרסת דפוס קדום זה בהלכות קידוש החודש, פרק י', הלכה ו', מול גרסת דפוס וורשא-ווילנא המקובל (מספור השורות, סימני הקריאה והפיסוק - שלי. י"ל.).

וורשא-ווילנא (גרסתנו)

שאלתיאל

ונראין לי הדברים, שעל
חשבון תקופה זו היו(1)
סומכין לענין עבור השנה
בעת שבין(1) דין הגדול
מצוי, שהיו מעברין
מפני הזמן או מפני
הצורך, לפי שחשבון זה
הוא האמת יותר מן
הראשון

(1) נראין לי הדברים, שעל
(2) חשבון תקופה זו היום(1)
(3) סומכין לענין עבור השנה
(4) בשעת... שבית... (1) הגדול
(5) מצוי, שאין(1) מעברין
(6) מפני הזמן או מפני
(7) הצורך; לפי חשבון זה
(8) הוא האמת יותר מן
(9) הראשון

65. הרכבת גרסה מתוקנת ברמב"ם על סמך גרסת שאלתיאל

משתי הגרסאות שהבאנו בהערה הקודמת (64), ששתיהן משובשות, בלא ספק, כפי שרואים כבר במבט ראשון, אפשר אולי לשער איך נראתה הגרסה המקורית.

וזו הגרסה המקורית המשוערת:

(1) נראין לי הדברים, שעל
(2) חשבון תקופה זו היום
(3) סומכין לעניין עיבור השנה
(4) בשעה שאין בית דין הגדול
(5) מצוי, שאין מעברין
(6) מפני הזמן או מפני
(7) הצורך, לפי שחשבון זה
(8) הוא האמת יותר מן
(9) הראשון

ואלו נימוקינו לבחירת גרסה זו:

- א. סביר להניח, שבשורה (2) היה כתוב: "היו" (היום) סומכין, והמעתיק החסיר את סימן הקיצור.
- ב. בשורה (4) סביר להניח, שהמקור "שאין בית דין הגדול", הועתק פעם "שבין(ו) דין הגדול" ופעם "...שבית...הגדול".
- ג. בשורה (5) מלת "שאין" קל לקרוא "שהיו", אם רגל הנון קצרה מן הרגיל ואם הרגל השמאלית של האות אלף (בכתיבה הספרדית) מתקצרת.

כל הנימוקים האלו באים בנוסף על מה שכתבתי במאמר הראשי, שגרסתנו, כפי שהיא לפנינו, אינה מובנת.

הרב י' קאפח בדק לבקשתי כמה כתבי-יד חמינניים אמניים, אך לא עתיקים במיוחד, ולא מצא בהם, לצערי, אסמכתא להשערת (תודתי נתונה בזה לרב קאפח על מאמציו).

קשיים בחישובי התקופה של הרמבי"ם 66

בקונטרסי "הנכונים חישובי התקופה ברמבי"ם" (מהדורה ניסיונית מוגבלת ומשוכפלת, חשמ"ד) ניסיתי להצביע על קשיים בהבנת כמה הלכות בהלכות קדוש החדש בפרקים ט' ו-י', ולהציע דרכים לפתרון חלקי של הבעיות.

ראה להלן בהערות (67) עד (69) תקציר הבעיות ופשרן.

תקציר הקשיים בפ"ט-ה"ד בהלכות קדוש החדש לרמבי"ם 67

בהלכה הני"ל מביא הרמבי"ם דרך למציאת תקופת ניסן לשמואל ב-4 חלקים:

א. מרחק התקופה ממולד ניסן בשנה ראשונה במחזור, [=כני"ל בהערה 19א].

ב. כני"ל, בשנה כלשהי במחזור [=כני"ל].

ג. שעות היום, שבו חלה התקופה [=FRA(TSN) בהערה (19א) לעיל].

ד. היום בשבוע, שבו חלה התקופה [=INT(TSN) בהערה (19א)].

הקושי הוא בחלקים א, ב של החישוב, היינו, במציאת מרחק (משך זמן) התקופה מהמולד. אם מחשבים לפי הדרך המוכתבת שם, יוצא, [מהמלים: "יתוסיף אותו (היינו, את תוצאות החישוב) על מולד ניסן"], כאילו תקופת ניסן

חלה תמיד בניסון. דבר זה אינו נכון, שכן בזמננו (במחזור ה-303) בכל שנה 8 ובזמן הרמבי"ם (במחזור ה-260), בכל שנה 8, 19, ו-11 למחזור הלבנה, חלה תקופת ניסון לשמואל באדר שני.

לכן, בשנים הבעיתיות האלו, התוצאה המחבלת מן החישוב המחואר נותנת את מרחק תקופת ניסון ממולד אדר שני, בלי שהרמבי"ם ציין זאת ובלי שהציג קריטריון ברור לאבחנה מתי קורה הדבר.

בדרך מתימטית אפשר לבטא את הבעיה כך:

חישוב מרחק C של תקופת ניסון לשמואל ממולד ניסון לפי נוסחה מספר (א), שהבאנו לעיל בהערה (19), נותן ערכים חיוביים (התקופה בניסון) או שליליים (התקופה באדר שני). לעומת השיטה שלנו, מחשב הרמבי"ם את C באמצעות נוסחה, שתוצאותיה שוות-ערך לנוסחה:

$$(א) \quad C = M \cdot \text{FRA} \left\{ \frac{Q \cdot S - (7+B)}{M} \right\}$$

C = מרחק תקופת ניסון מהמולד שלפניה (פעם ניסון, פעם אדר שני), בימים.

$Q = (N-1)$; N היא השנה לספירה בניסון.

S = אורך שנת החמה לשמואל 365,25 יום

M = אורך החודש בימים 29,5305941 יום

B = 9 שעות 942 חלקים = 0,3997685 יום

נוסחה (א) זו נותנת תמיד תוצאה חיובית (+) ונכונה (1) כשלעצמה, אבל אין היא מציינת באיזו שנה התוצאה היא מרחק התקופה ממולד ניסון ובאיזו שנה היא המרחק ממולד אדר שני.

לכן, על כורחנו עלינו להניח, שהרמבי"ם "יבטוח" בכך שאנו כבר מבחינים היטב, לאחר מה שכתב לפני-הלכה זו, באיזה חודש חלה התקופה, בלי שציין זאת כאן. הדבר אפשרי רק אם מוכר לנו "חוק היסוד של הלוח העברי" על סמך הלכתו בפרק ד', הלכה ב' מהלכות קדוש החדש.

אם יודעים להבחין באיזה חודש צריכה לחול התקופה, או-אז נוסחה (א); זאת למציאת C פשוטה ואלגנטית לאין ערוך מן הנוסחה (א) למציאת C , שהבאנו בהערה (19). ראה עוד להלן בהערה (69).

הערה: כתבנו, שנוסחת הרמבי"ם ל- C "שוות-ערך" לנוסחה (א) שלעיל. למעשה, הרמבי"ם מביא נוסחה שונה במקצת,

כדי לאפשר הכפלות במספרים קטנים. לנו אין צורך בכך הודות למחשבון שבידינו.

למשל, בשנת $N = 5746$; $Q = 5745$;

$$C = 27,95332376$$

הוא מרחק תקופת ניסן לשמואל ממולד אדר שני בימים, וכדי לקבל מרחקה ממולד ניסן - יש להוסיף לתוצאה M.

$$D = -1,577270375 = C - M$$

נשים לב, שהתוצאה לעיל חושבה במחשבון של 12 ספרות בצג. הספרות בתוצאה, במקום החמישי מהפסיק, שונות גם כך מן התוצאות שקיבלנו בהערה (19) שלעיל, אבל הבדל זה מתבטל בשעת המרה לימים, לשעות ולחלקים, באמצעות עיגול.

זהירות: במחשבון של 8 ספרות בצג, התוצאה מתעוותת לגמרי!

67. תקציר הקשיים בפייט-ה"יו בהלכות קדוש החדש לרמב"ם

זה לשון ה"יו שם:

"אם תרצה לידע בכמה יום בחדש תהיה תקופת ניסן של שנה זו, תדע תחילה באי זה יום מימי השבוע תהיה ובאי זה יום יקבעו ניסן של שנה זו וכמה שנים גמורות עברו מן המחזור. ותקח לכל שנה אחד עשר יום ותוסיף על סכום הימים שבעה ימים בזמנים אלו (1). והשלך הכל שלושים שלושים, והנשאר פחות משלושים יום תתחיל למנותו מראש חדש ניסן. ואם יגיע ליום התקופה מוטב ואם לאו הוסף יום או שני ימים או שלושה ימים על המנין עד שיגיע ליום התקופה. ואם תהיה השנה מעוברת תתחיל למנות מראש חדש אדר שני וליום שיגיע החשבון באותו היום מן החדש תהיה התקופה".

ובהלכה ח' שם:

"זה שאמרנו תוסיף יום עד שתגיע ליום התקופה, לעולם (1) לא תהיה צריך להוסיף אלא יום אחד או שניים או שלושה ופלא גדול (1) הוא שתהיה צריך להוסיף ארבעה ימים. ואם מצאת שאתה צריך להוסיף יום על זה, תדע שטעית בחשבון ותחזור ותחשוב בדקדוק".

בהלכה הנ"ל מביא הרמב"ם דרך יפהפיה, אבל בעייתית, לחישוב תאריך תקופת ניסן לשמואל.

הבעיה היא, שלפי המובא שם, תחול תקופה זאת באדר שני בכל השנים המעוברות [מהמלים: "אם תהיה השנה מעוברת תתחיל למנות (את המספר שקיבלת, שהוא תמיד קטן מ-30) מראש חודש אדר שני".

דבר זה אינו נכון, שכן בימינו (מחזור 303) רק בשנה ה-8 ולפעמים בשנה ה-19 במחזור, ובימי הרמבי"ם (מחזור 260) רק בשנים ה-8, ה-19, וה-11 במחזור חלה תקופת ניסן בשנה מעוברת באדר שני, בעוד הרמבי"ם מביא זאת ככלל לכל השנים המעוברות, בלי הערה כלשהי.

השווה להערה (67) הקודמת, שבהלכתו זו נוהג הרמבי"ם בדיוק להיפך משנהג בהלכה ד' באותו פרק, ומניח, שכל השנים המעוברות צריכות לקבל טיפול שונה מן השנים האחרות, ולא היא - כפי שכתבנו.

שוב על כורחנו עלינו להניח, שהרמבי"ם "בטוח", שאנו כבר יודעים להבחין באיזו שנה מעוברת תחול התקופה באדר שני, על סמך ידיעת "חוק העיבור" הכלול בהלכתו בפרק ד', הלכה ב' בהלכות קדוש החדש.

ראה על כך בפרוטרוט בהערה (69).

בעיה נוספת טמונה בהלכה ו' הנדונה, בכך שהרמבי"ם משתמש כפרמטר (מספר עזר) לחישוביו ב"מספר משתנה במשך הדורות", ואלו דבריו: "תוסיף שבעה ימים בזמנים אלו (1)"

אין הרמבי"ם מפרט איך ומתי יש לשנות "מספר משתנה" זה.

ניתחתי הלכה זאת בקונטרס מיוחד, ולא כאן המקום להאריך. לסתפק כאן בהסבר כל השיטה בלבוש מתימטי הולם.

תיאור מתימטי של ההלכה הנדונה בפ"ט-ה"י

בשנה N לספירה יהיו q , (PE) , (TSN) כפי שהגדרנו לעיל בהערה (19א).

$$q = N-1; \text{ אם } N \text{ השנה לספירה}$$

$$(PE) = \text{היום בשבוע, שבו חל א' של פסח, היתה}$$

ליומו בשבוע של ראש חודש ניסן.

$$(TSN) = \text{יום בשבוע, שבו חלה תקופת ניסן לשמואל}$$

(לחשב באמצעות נוסח (XIV) לעיל).

לצורך חישובינו נגדיר את הערכים:

$P =$ "מספר משתנה עם הדורות", שבזמן הרמבי"ם היה 7 ויש להגדילו ב"ו" בערך מדי 315 שנה, ובזמננו

הוא 10.

$$K = \text{"מספר איזון" ראשון, שגודלו נע בין 0 עד 4 (בעמיד גם 5).}$$

$$J = \text{"מספר איזון" שני, שגודלו נע בין 0 עד 4}$$

$L =$ מספר השנים מניסן בשנה 1 במחזור, עד ניסן בשנה הנבדקת ("שנים גמורות שחלפו מן המחזור").

$$[DATS] = \text{תאריך תקופת ניסן לשמואל בחודש ניסן.}$$

וזו דרך החישוב:

$$(אאI) \quad L = 19 \cdot \text{FRA} \frac{Q}{19} \quad \text{מהגדרה נובע:}$$

שתי משוואות האיזון:

$$\begin{aligned} (אאI) \text{ [DATS]} &= 30 \cdot \text{FRA} \left[(11 \cdot L + P) \frac{1}{30} \right] + J \quad (= 4 \text{ טד } 0) \\ (אאI) \text{ [DATS]} &= \text{INT}(\text{TSN}) - (\text{PE}) + 1 + 7 \cdot K \quad (= 5 \text{ טד } 0) \end{aligned}$$

החישוב נעשה בתהליך חזרור (ITERATION):

א. בתחילה קובעים בשתי המשוואות (Iאב) ו-(Iאג) אח כל האיברים, פרט לאיברים האחרונים ~~ואימין~~ בכל אחת.

ב. אחר-כך משווים את שתי המשוואות בבחירת א ו- J בגבולות הנתונים.

התוצאה הזוה של שתי המשוואות המאוזנות היא תאריך התקופה בניסן, בחנאי שהתקופה באמת חלה בניסן.

אם התקופה חלה באדר שני, יהיה התאריך:
 $1 + [\text{DATS}] = [\text{DATS ADAR}] =$ תאריך התקופה באדר שני.

דבר זה קורה אך ורק במקצת השנים המעוברות, כש- $[\text{DATS}] > P$.

[הערה: בשנים המעוברות הכתיב הרמביים לקחת במקום (PE) תמיד את יום הקביעה של 'א' באדר שני, ולהציב ערך זה במשוואה (Iאב). לפעמים דרך זו נחוצה באמת, שכן אחרת מקבלים מספר איזון N שלילי (למשל, בשנת 5803, עם $P=10$), חוץ ממקרים נדירים אלו, הדרך שתיארנו שווה-ערך לדרך חישוב הרמביים.]

למרות התיאור המסובך, השיטה פשוטה בתכלית הפשטות, וכדאי להשתמש בה בפועל!

כל הנעלמים במערכת משוואות זאת הם מספרים טבעיים. למערכת המשוואות אין סוף פתרונות, אבל בהגדרת גבולות למספרי האיזון, אנו מקבלים רק פתרון אחד בעל משמעות עברנו.

דוגמה: בשנת N=5746 Q=5745
 "המספר המשחנה עם הדורות": P=10;
 השנה שנסתיימה בחשרי מהמחזור: L=7 לפי נוסחה (אI).
 היום בשבוע, שבו חל א' של פסח: (PE)=5 לפי נוסחה
 (VII) והדחיות;
 היום בשבוע, שבו חלה התקופה: INT(TSN)=(3); לפי
 נוסחה (XIV).
 נוסחות האיזון תהיינה:
 $J + 27 = [DATS]$ לפי נוסחה (אI)
 $J - 1 = [DATS]$ לפי נוסחה (אI)

שתי המשוואות יתאזנו, רק אם נבחר את מספרי האיזון:

$$K = 4 \quad ; \quad J = 0$$

מאיזון שתי המשוואות (אI) ו- (אI) מתקבל:

$$[DATS] = [27]$$

זוה תאריך התקופה, בתנאי שהיא חלה באמת בניסן, אבל
 אם השנה מעוברת, ובנוסף על כך: $[DATS] > [P=10]$,
 או-אז אי-אפשר, שהתקופה תחול בניסן. (נשים לב, ששני
 התנאים האלו צריכים להתקיים כדי שהתקופה תחול באדר
 שני). לכן התקופה חלה באדר שני, ותאריכה:
 $[DATS ADAR] = [27] + 1 = [28]$

הרמביים כותב בפ"ט-ה"ח, שמספר האיזון J אינו יכול
 להיות גדול מ-4, ובמקרה שיחקבל 4, זה יהיה "פלא
 גדול" (דבר נדיר).

חקרנו את אפשרות הופעת מספר איזון J=4, וכן אימתי יש
 לשנות את המספר P, ובתמצית מצאנו את העובדות האלה:

- הופעת "מספר איזון" J=4 קשורה בקביעה נאותה של P, הוא "המספר המשחנה עם הדורות".
- "קביעה נאותה" זו של P תלויה באפשרויות הבנה שונות של דרך חישוב הרמביים, ולא כאן המקום לפרט.
- יש להעלות את P ב-1, כאשר גם עם P החדש לא תיחכן הופעת "מספר איזון" J שלילי (שכן דבר זה לא ייתכן, לפי הרמביים).
- במשך תקופת השימוש ב-P כלשהו, יש טווח שנים, שבהן ייתכנו רק "מספרי איזון" (3 עד 0) J, ויש טווח של שנים מועטות ביותר, שבהן תיחכן הופעת J=4. זה מסביר מדוע מזכיר הרמביים בהלכה ו' בפרק ט' רק מספרי איזון 0 עד 3, ורק בהלכה ח' הוא מזכיר אפשרות מספר איזון J=4.

יעצנו להשתמש בדורנו ב"מספר המשחנה עם הדורות"
 $P=10$. כפי שנסביר להלן בהערה (69), מספר P
הנכון תמיד זהה לתאריך אותו היום בניסן, שבו
חלה תקופת ניסן לכל המוקדם (1) בשנה הראשונה
במחזור. זה קורה אם בשנה הראשונה במחזור נדחה
ראש חודש ניסן מיומו בשיעור המרבי של שני ימים.
למשל, בשנה הראשונה במחזור 303 זה, בשנה 5739,
חלה תקופת ניסן לשמואל ב-11 בניסן. אבל יום זה
היה יכול להיות ה-10 בניסן אילו נאלצנו לדחות
את ראש חודש ניסן בשני ימים מיום המולד, לא
ביום אחד בלבד. מולד ניסן חל בשנה 5739 ביום
ד', וראש חודש ניסן נדחה רק ביום אחד בגלל "לא
בדיו פסח" ליום ה'; לכן, בצדק, בחרנו במחזורנו
 $P=10$.

אילו השתמשנו במחזור זה ובבאים אחריו עדיין
במספר $P=9$, היינו מקבלים תוצאות נכונות, אבל
היינו מוצאים את מספר האיזון $J=4$, למשל, בשנים
5753, 5769, 5773, והופעה תדירה שכזאת של $J=4$
בוודאי אינה "פלא גדול", כדברי הרמב"ם.

אם אין רוצים לבדוק את חלות התקופה כל פעם בראש
המחזור (וכוונת הרמב"ם היחה, כנראה, שיש לבצע
בדיקה זאת), סביר לבחור את P בערך כדלהלן
(הגבולות תלויים בכמה הנחות, שלא כאן המקום
לפרטן).

P	בשנים N לספירה
7	4830 - 5043
8	5044 - 5366
9	5367 - 5670
10	5671 - 5993

אם בוחרים את P כך, אז קרה בשנת 5337 (ורק אז)
שעם $P=8$, היה מספר האיזון $J=4$ (הוא הי"פלא
הגדול"ו). (נשים לב, שעם שיטת בחירת P לפי
התאריך המוקדם ביותר של התקופה בראש המחזור, לא
היה הדבר קורה גם בשנת 5337, ולא כאן המקום
להאריך).

אבן-עזרא כבר מביא את שיטת החישוב המתוארת (בשינויים
קלים) ב"ספר העבור" שלו (דף ג' ע"א), ולא ידוע לי מי
המציאה. נדמה לי, שטעות בידי הפרופסורים פרנקל
(במאמרו ב"הארץ" במוסף היוכל ל-700 שנה להולדת
הרמב"ם) ונויגבאואר (בדף 122 בתרגום האנגלי ל"הילכות
קדוש החדש"), בייחסם את השיטה לרמב"ם. נויגבאואר
כותב: "WE HAVE HERE THE MOST ELEGANT CONCLUSION IN
THE WHOLE CALENDARIC SECTION OF MAIMONIDES' WORK."

מבחינה מתמטית דומה השיטה לפתרון מערכת של שתי משוואות דיופנטיות (DIOPHANTIAN EQUATIONS) ב-3 נעלמים א, ב, ג, [DATS], ובזה חשיבותה המתמטית. חקר משוואות דיופנטיות היה עיסוק חביב על המתמטיקאים הערביים בח'ליפות המזרחית, שקיבלו מסורת זאת מהודו. לכן יש להניח, שמקור השיטה בין חכמי בבל, שאפשר כי הושפעו ממלומדי סביבתם (זו השערה גרידא).

טועים אותם מחברים המתארים את שיטתנו כשיטת קירוב. שיטת החישוב, המתוארת בהלכה ו' ברמב"ם, נותנת תמיד (!) פתרון נכון, גם אם טועים ונוקטים מספר לא נכון ל- p , הוא "המספר המשתנה עם הדורות". תקלה יחידה, שעלולה לקרות במקרה זה, היא קבלת מספר איזון ג, החורג מן הגבולות המוקצבים לו, וזו אזהרה שפירושה כי יש לחזור על החישוב, אולי עם p חדש, כפי שכותב הרמב"ם במפורש בסוף פ"ט-ה"ח.

68. הקושי בפ"י-ה"ה בהלכות קדוש החדש לרמב"ם

בהלכה זאת מראה הרמב"ם דרך חישובית למציאת מרחק תקופת רב אדא מהמולד. הקושי בהלכה הוא, שלכאורה, תחול תקופת ניסן לרב אדא, לפי חישוביו, תמיד בניסן [זה נובע מהמלים "תוסיף אותו (את תוצאות החישוב) למולד ניסן"].

לעומת זאת, אנו יודעים [ראה לעיל בהערה (19) בפיתוח הנוסחה (xv) למציאת E], כי בכל השנים המעוברות וכן בשנה ה-1 וה-9 בכל מחזור, תחול תקופת רב אדא לפני מולד ניסן. הדבר נכון בכל הזמנים, בזמננו ובזמן הרמב"ם.

אם נחשב בדרך שהתווה הרמב"ם, נקבל בשנים אלו את מרחק תקופת רב אדא ממולד אדר שני ולא ממולד ניסן, בלי שהרמב"ם הזהיר אותנו ובלי שנתן בידנו כלים להבחין בכך!

קושי זה דומה ומקביל לקושי שפירטנו לעיל בהערה (67) על הלכה ד', בפרק ט'.

נראה לי שוב רק פתרון אחד לקושי: הרמב"ם שוב "ביטוח", שמחן ידיעתנו את "חוק העיבור" בפ"ד-ה"ב, אנו כבר יודעים להבחין היטב באיזה חודש חלה תקופת רב אדא. ראה עוד להלן בהערה הבאה (69).

בצורה מתמטית אפשר לתאר את שיטת הרמב"ם כך:

אנו חישבנו את מרחק תקופת ניסן לרב אדא מן המולד = E, בהערה (19), בעזרת הנוסחה (xv), והתוצאה היתה פעם חיובית (התקופה אחרי מולד ניסן) ופעם שלילית (התקופה לפני מולד ניסן, באדר שני).

לעומת שיטתנו, מחשב הרמבי"ם את מרחק תקופת רב אדא תמיד מן המולד שלפניה (1) (לכן תוצאת החישוב תמיד חיובית), מבלי שנדע מהחישוב לאיזה מולד הכוונה - ניסן או אדר שני. דרך חישובו נותנת תוצאות שוות-ערך לנוסחה זאת:

$$(א\כ\ו) \quad H = M \cdot FRA \left(\frac{7 \cdot Q}{19} \right) - B$$

H = מרחק תקופת ניסן לרב אדא מהמולד שלפניה.
 Q = 1 - N ; N = השנה לספירה.
 B = 9 שעות, 642 חלקים = 0,3997685 יום.

אם יודעים להחליט, באיזה חודש נמצאת התקופה, או-אז נוסחה זאת פשוטה לאין ערוך מנוסחתנו (א\כ\ו)!

הערה: כתבנו, שנוסחת הרמבי"ם ל-H היא "שוות ערך" לנוסחתנו (א\כ\ו). למעשה, מביא הרמבי"ם נוסחה שונה במקצת, כדי לאפשר הכפלות במספרים קטנים. לנו אין צורך בכך, בגלל המחשבון שבידינו.

69. פתרון הקשיים בחישובי התקופות בהלכות קדוש החדש לרמבי"ם, פ"ט ופ"י

פירטנו בהערות (67), (א67), (68) מקצת הקשיים בחישובי התקופות של הרמבי"ם, שאין בהם הדרכה למציאת החדש, שבו חלה התקופה. מצאנו רק דרך אחת לפתרון כוללני: הרמבי"ם מניח, שלאחר הסבריו הקודמים כבר ברור ללומד באיזה חודש חלה תקופת ניסן (תודתי נתונה ללמדן הדגול הרב שמואל נדל מבני-ברק, ולדי"ד משה וייס מקיבוץ שלגחות, מרצה לתלמוד באוניברסיטת בר-אילן, ששניהם הנחוני בכיוון זה). גם הספרים המונים את כללי הרמבי"ם מציינים, שהרמבי"ם מניח פידוע את מה שכבר כתב (כפי שהראה לי בני אביגדור).

אם לא נלך בדרך זאת, יהיה עלינו לשבש את הגרסה שלפנינו בהלכות הנדונות ברמבי"ם, ולכן אין שום אסמכתא בשום כתב-יד או בדפוס קדום. לפיכך יורדת אפשרות פתרון זה מהפרק. מכאן ראייה גדולה, שהלכת הרמבי"ם בפ"ד-ה"ב: "אם תהיה תקופת ניסן בששה עשר בניסן או אחר זמן זה מעברין אותה השנה", מתייחסת גם ללוח שלנו, ומשמעות ה"ששה עשר יום" הם זמן מעת לעת מהמולד עד התקופה, כפי שהסברנו.

שכלל זה ביד, קל להחליט אחרי איזה מולד תחול תקופת ניסן לרב אדא, אם זה אדר ב' או ניסן. תקופת רב אדא

תחול תמיד בין 16 יום אחרי מולד אדר הסמוך לניסן, עד 16 יום אחרי מולד ניסן.

גם במקרה של תקופת שמואל ברור הקריטריון לחודש חלותה. אם יודעים את רגע חלות תקופת ניסן לשמואל בראש המחזור, או-אז ברור שהתקופה תחול בכל שנות המחזור החל מ-14 יום מעת לעת מלפני מועד זה עד 16 יום מעת לעת אחריו.

זאת הסיבה, שבהלכה שבפייט-הי"ד מחשב הרמב"ם קודם את חלות תקופת שמואל בשנה ראשונה למחזור (ראש המחזור). ולא - אין טעם להדגיש חישוב זה, שהוא רק מקרה פרטי לחישוב התקופה בכל יתר השנים!

אם כך, יש להבין את דברי הרמב"ם "יתוסיף אותו (את תוצאות החישוב) על מולד ניסן" לא כסימן שהתקופה חלה בניסן, אלא כהוראה "יתוסיף אותו על מולד [שבו חלה תקופת] ניסן"!

גם בפייט, הלכה ו', שבה מחשב הרמב"ם את תאריך תקופת ניסן ולא את מרחקה מהמולד כבהלכה ד' באותו פרק, יש לקרוא את דברי הרמב"ם כך: "אם תהיה השנה מעוברת [והתקופה תחול נוסף לכך באדר שני] אז תתחיל למנות (להוסיף את תוצאות חישוביך) מראש חודש אדר שני, [ואם תדע, שהתקופה חלה בניסן, אז] תתחיל למנותו (את תוצאות חישוביך) מראש חודש ניסן". ברוח הדברים שכתבתי לעיל.

כאן יהיה גודל "המספר המשתנה עם הדורות" P, שהיה 7 בימי הרמב"ם, אבן-הבוחר לקביעה באיזה חודש תחול התקופה בדומה לתקופה שבראש המחזור בחישובי מרחק התקופה מהמולד, בהסבירנו שלעיל, שכן מספר זה, למעשה, הוא התאריך המוקדם ביותר (!) בניסן, שבו יכולה התקופה לחול בשנה ראשונה במחזור. לכן, בכל השנים המעוברות, תחול תקופת שמואל בוודאות לפני תאריך זה [אבל זהירות: בשנים הפשוטות היא יכולה לחול גם לפני P (כמו בשנה 9 למחזור) וגם אחרי P, ודוק!], ולא כאן המקום לפרט יותר, והקשיים נפתרו.

70. סוגיית העיבור בגין התקופה: סנהדרין, י"ג-ע"א

(מובאה מהתוספתא, סנהדרין, פרק ב').

וזו לשון הברייתא: "אין מעברין את השנה אלא אם כן הייתה תקופה חסירה רובו של חודש. וכמה רובו של חודש? שישה עשר יום. רבי יהודה אומר... עשרים יום. רבי יוסי אומר מחשבין שישה עשר לפני הפסח מעברין... רבי שמעון אומר אף שישה עשר לפני החג מעברין.. אחרים אומרים מיעוטו."

לפי פשטות הגמרא, רק דעת רבי יוסי ו"אחרים" מתייחסות לתקופת ניסן. לפי רבנו חננאל וכל המעברים הקדמונים, ולעניות דעתי, גם לפי הרמ"ה והרמב"ם, דעת רבי יוסי בסנהדרין זהה למימרת רב הונא בר אבין בראש השנה כ"א, והלכה לפיה. הדבר אינו כך לפי רש"י ותוספות; לפיהם דעת "אחרים", לא דעת רבי יוסי, זהה לדעת רב הונא, כפי שהסברנו בהערות שלעיל. אבל נוכיח בהערות (57) ו-(73)-(76), שגם לפי רש"י ותוספות הלכה כדעה זו של רבי יוסי, שהיא על כן הדעה העיקרית על תנאי העיבור האביבי בניסן.

[אחרונים רבים הסבירו בצורה שונה משכתבתי הן את שיטת הרמב"ם והן את מסקנת סוגיית התלמוד בסנהדרין י"ג, ולא הבנתי הסבריהם, ולא כאן המקום להאריך. ראה, למשל, בירור מקיף ומעמיק - השונה מהסברי - בספר "אור יעקב" על מסכת סנהדרין לרבי אברהם יעקב זלזניק שליט"א, מראשי ישיבת "עץ חיים" בירושלים, סימן ה' - דף ט"ו ואילך].

לכאורה, גם נימוקו של רבי יוסי בעניין "תנאי העיבור האביבי" הוא, שתקופת חשרי תחול בתוך חול המועד סוכות, ולכאורה, חלות תקופת חשרי היא העיקר. לכן הנחת התלמוד היא, שעל תקופת חשרי עיקרית זו נאמר קטע המבוא בברייתא: "אין מעברין את השנה, אלא אם כן הייתה תקופה חסירה רובו של חודש", ועל מבוא זה קובע התלמוד: "ושניהם מקרא אחד דרשו: חג האסיף תקופת השנה (שמות, ל"ד)".

אבל מדברי היינשיא" (יספר העבור", ג'-ה') משתמע בפירוש שקטע מבוא זה של ברייתא זאת וגם דעת תנא קמא מתייחסים לתקופת ניסן. זה, לכאורה, בניגוד לסוגייתנו בסנהדרין, המייחסת את קטע המבוא בברייתא בפירוש לתקופת חשרי. וכך כותב היינשיא":

"הם אמרו אין מעברין את השנה אלא אם הייתה תקופה חסרה רובו של חודש וכמה רובו של חודש י"ו יום ... ועלה בידינו מכל זה אשר שמענו מפי רבותינו ז"ל וראינו כתוב בדברי הראשונים, שיהיה לעולם יום העומר, שהוא יום י"ו בניסן נופלת בתקופת ניסן".

לכן, לעניות דעתי, שיטת היינשיא" היא שבעקבות פסיקת רב הונא בר אבין חוזר בו התלמוד מלייחס לחשרי את קטע הברייתא "אלא אם כן הייתה תקופה חסירה רובה של חודש", ובמסקנתו הוא מייחס את הברייתא, פרט לדעת רבי יהודה ורבי שמעון, לתקופת ניסן אם כך, הרי שהפולוגתא בין תנא קמא לרבי יוסי נסבה על "יום תקופה מתחיל או גומר".

כך גם מתברר משתיקת הרמב"ם על דין תקופת חשרי (ראה פרק 10 במאמרי), וכן גם נראה מזיהוי קטע המבוא של

ברייתא זאת בסנהדרין, י"ב-ע"ב, עם הלכת הרמבי"ם הלכות קדוש החדש פ"ד-ה"ב, על-ידי הי"נר מצווה" על הדף.

בהערה (19) לעיל, שבה ביטאנו את חוק היסוד של הלוח בלבוש מתימטי, ראינו, שמשמעות קטע המבוא של הברייתא הנדונה כאן שוות-ערך למשמעותה המתמטית של מימרת רב הונא בר-אבין.

71. מקורות בתלמוד הירושלמי למימרת רב הונא בר-אבין בבבלי, ראש השנה, כ"א-ע"א

אנו מוצאים בכמה מקומות בתלמוד ירושלמי מימרה משל רב אבין או רבין או רב בון או ר' אבון (כולם, כידוע, אותו אמורא, וראה, למשל, בבלי, פסחים, דף ע'-ע"ב), שלפי תחושתו הוא המקור למימרת בנו רב הונא בבבלי.

המעניין בדבר, כי בגרסאות השונות של מימרה זו בירושלמי, כבר אנו מוצאים את זרע חילופי הגרסאות של מימרת רב הונא בר אבין בראש השנה, שפירטנום בהערה (37) לעיל.

וכך אנו גורסים בתלמוד הירושלמי, דפוס ווילנא, מסכת פאה, פרק ה', הלכה א', ובמסכת שקלים, פרק א', הלכה ב': "אייר אבין (בשקלים: אבון) שמור את חודש האביב שמרהו שיבוא בחידושו".

גרסה זאת אפשר לפרש מצד אחד כאב-טיפוס לגרסת רבנו חננאל והרמ"ה וסיעתם במימרת רב הונא בראש השנה כ"א, כפי שהבאנו בהערה (37): "שומרהו [לאביב הוא העומר] שיבוא בחידושו [של תקופה]". (אין לטעון, שהיה צריך לכתוב "בחידושה", שכן, כידוע, אין הירושלמי מקפיד תמיד באבחנה בין לשון זכר לנקבה. ראה על כך, למשל, אצל רושמי כללי הירושלמי).

מצד אחר אפשר להבין את הדרשה בירושלמי כאב-טיפוס לגרסת רש"י ולסיעתו במימרת רב הונא בראש השנה כ"א, "שומרהו [לאביב של תקופה=תקופת ניסן] שיבוא בחידושו [של לבנה]". ראה, למשל, פירוש הייתקלין חדתין" על מסכת שקלים במסגרת הבבלי, דפוס ווילנא, ברוח זו.

לפי עניות דעתי, דרך זאת דחוקה מאוד, שכן אין זכר כאן, בירושלמי, למושג "אביב של תקופה", שהוא חידושו של רב שמואל בר רב יצחק בבבלי, במסכת סנהדרין, י"ג-ע"ב.

האחרונים הרבו למצוא פירושים נוספים לדרשת רב אבין בירושלמי, כמו: "שומרהו [לחודש ניסן] שיבוא [פסח] בחידושו [של אביב הוא העומר]". ראה פירוש ברוח זו, למשל, אצל הרי"ש סיריליאן וה"קרבן עדה". לפי פירוש זה אין דרשה זאת זהה בתוכנה למימרת רב הונא בר-אבין.

כידוע, מסכת שקלים מהירושלמי מודפסת מאז דפוס ראשון ווניציאה גם במסגרת תלמוד בבלי, ושוב במסגרת תלמוד ירושלמי. במסכת שקלים מהירושלמי, המודפס בבבלי, אנו גורסים בדפוס ווילנא (דף ג' ע"א) כך:

"שומרנו [לאביב, הוא העומר] שיביאו (ו) [את העומר במקדש] בחידושו" [של תקופה]. זה תואם בדיוק את גרסת רבנו חננאל בדבר רב הונא בר-אבין בראש השנה. ראה הערתנו (41) לעיל.

מגרסה זאת ברור, שזה מקור מימרתו של רב הונא בר אבין בצורתה המקורית, כפי שניתחנו אותה בהערה (37), שכן המלה "יביאו" יכולה להתייחס רק להבאת העומר. אכן, זו השערה גרידא, שעדיין טעונה בדיקה. פרט למקום המוזכר לא ראיתי גרסה זאת (היינו, "שיביאו") בשום מקום אחר - לא "בכתב-יד ליידן" פאה ושקלים, שהופיעו בפקסימיליה, לא בגרסת ה"ש סיריליאו לשקלים, שהודפס מכתב-יד "בריטיש מוזיאום", לא בגרסת ר' סיריליאו לפאה בהוצאת להמן, לא ב"שרידי הירושלמי, (שקלים), מהגניזה" ללוי גינזבורג, לא בדפוס ראשון ווניציאה (שקלים במסגרת בבלי וירושלמי ופאה) ולא בדפוס קונשטנדינא (פאה), אלא אך ורק בדפוס ראם ווילנא (במסכת שקלים מהירושלמי, המובאת בבבלי).

לעומת זאת ידוע, שדפוסי הירושלמי משובשים ביותר. רוב הדפוסים מתבססים על "כתב-יד ליידן 3. COD. SCAL." שהוא משובש בעצמו. אין לי מושג, לפי איזה כתב-יד הודפסה והוגהה מסכת שקלים בדפוס ווילנא בבבלי, אבל הגרסה משם נראית לי מעולה.

בסיכום: יש רגליים לסברה, שבירושלמי, במימרת רב אבין במסכתות פאה ושקלים, מצאנו את מקור מימרתו של רב הונא בר-אבין בבבלי, בראש השנה, התואם את גרסת רבנו חננאל, הרמ"ה והגניזה במימרה זאת, והתואם את "חוק היסוד של הלוח", כפי שהבינוהו המעברים הקדמונים על סמך מימרת רב הונא בר אבין.

72. מקבילות בתלמוד ירושלמי לסוגיות העיבור של הבבלי

בירושלמי, מסכת סנהדרין, פרק ראשון, הלכה א' (דף ה' ע"א, לפי דפוס ווילנא), אנו מוצאים את המקבילות לסוגיות העיבור בסנהדרין י"ג, בבבלי.

י"אין מעברין לשנה אלא אם כן הייתה חסירה רוב החודש וכמה רוב החודש: ששה עשר יום. רבי יהודה אומר שתי ידות החודש אחד ועשרים יום". עד כאן הברייתא

מהתוספתא, ועל זו באה פלוגתת האמוראים: [אנו מסבירים את הפלוגתא להלן, בעקרון לפי פירוש "פני משה", אבל סוטים מפירושו בכמה פרטים].

"אי"ר שמואל בר נחמן [הסבר לדברי תנא קמא בברייתא] והוא שיקרב העומר סוף 'ניסן של תקופה' [אחרי תחילת תקופת ניסן].

"אי"ר יוסי [הסבר אחר מאמורא(ו) ושמו ר' יוסי, לדברי תנא קמא בברייתא]: עד הפסח".

"אמר רב מתניה [הסבר לדברי רבי יהודה בברייתא] והוא שיטלו לולב בסוף תשרי של תקופת" [אחרי תחילת תקופת תשרי].

מפירשי הירושלמי האחרונים וגם מפרשי התוספתא ניסו לתאם את האמור כאן עם הדעות בבבלי, ולא הבנתי למה יש לעשות כן.

לעניות דעתי, מובעות כאן, בירושלמי, דעות שונות משמובאות בבבלי על מהות הברייתא בתוספתא. היות והסוגייה לא הוכרעה בבבלי בסנהדרין, למדו המעברים הקדמונים והרמבי"ם מכאן את משמעות דברי תנא קמא בברייתא מהתוספתא "אין מעברים"...

נדמה לי, שרבי שמואל בר נחמן מכריע כאן בדיוק כפי הכרעת רב הונא בר אבין בבבלי בראש השנה, שדעת תנא קמא בברייתא דלעיל מחייחסת לניסן ולא לתשרי (בניגוד לדעת הבבלי בסנהדרין). [ראה מה שהבאנו לעיל בהערה הקודמת (70)]. הסברה המנחה אותו לדין "שישה עשר יום" היא, שהעומר יקרב אחרי חלות תקופת ניסן (ניסן של תקופות), בדיוק כפי שהבין רבנו חננאל והבאים בעקבותיו את מירת רב הונא בר אבין במסכת ראש השנה במלים אחרות, אנו למדים מכאן, שסברה זו אינה חידושו של רבנו חננאל, שהרי כבר הובאה מפי אמורא בתלמוד ירושלמי כנימוק העיקרי לדין ה-16 בניסן, והדבר נותן לה משנה תוקף.

המעברים הקדמונים נהגו בפסיקתם בסוגייה זאת לפי הדרכתו של רבנו האי גאון, המובאת בספר "האשכול" לרבנו אברהם ב"ר יצחק מנרבונני, חלק ב', עמוד מ"ט: "כל מה שמצינו בתלמוד ארץ ישראל ואין חולק עליו בתלמודנו [הבבלי] או שניתן טעם יפה לדבריו [אולי כמו כאן ר' שמואל בר נחמן, בטעם הבאת העומר ב"שישה עשר יום" בתקופה חדשה. י"ל], נאחזנו ונסמוך עליו, דלא גרע מפירושי הראשונים(ו)" (מובאה מלוי גינצבורג ב"שרידי הירושלמי מהגניזה").

היות וראיתי דרכים אחרות להבנת הירושלמי כאן אצל כמה אחרונים, שלפיהם, למשל, ר' יוסי בירושלמי הוא התנא

רבי יוסף (1) - הופך זיהוי זה את הבנת כל הקטע על ראשו ראה, למשל, ב"קרבן העדה" וגם ב"מראה הפנים" כאן, ולא כאן המקום להאריך. היות ותלמיד מתחיל אני בהבנת הירושלמי, יש לקבל את דברי בהסתייגות מרביית כנקודת מוצא לבדיקה נוספת.

72א. ברייתא עיבור מ"פרקי דרבי אליעזר" ומדוע פסולה ההצעה לשנות מדי פעם את סדרי העיבור

ב"ייסוד עולם" של רבנו הישראלי (מאמר ד', פרק ב', בהתחלה) מובאים עקבות ברייתא קדומה, שמקורה אבד, ובמשובש היא מובאת גם ב"פרקי דרבי אליעזר" שבידינו, בסוף פרק שמיני, וכן היא מובאת ב"ספר העבור" של הרשב"ם הנמצא עדיין בכתב-יד (ראה בורנשטיין, "דברי ימי העיבור האחרונים", דף 18). ברייתא זו עוסקת, לכאורה, רק בפלוגתא של סדר שנות העיבור, אבל ניתוח מדויק מראה שהפלוגתא נסבה, בעצם, על "חוק היסוד של הלוח", ובקיצור - על "חוק העיבור".

הערה: הברייתא מובאת ומנותחת גם בידי בורנשטיין, שם, דף 18, ובידי יפה ב"קורות", פרק י"ג, דף פ"ג ומסקנות שניהם שונות מדברי להלן.

וזו לשון הברייתא:

ייתניא, שנת העיבור:

שלוש - שתיים - שלוש - שלוש - שלוש - שתיים - שלוש
 דברי ר' אלעזר (גה"ח אדו"ט)
 חכמים אומרים: שלוש - שלוש - שתיים - שלוש - שלוש -
 שתיים - שלוש (גו"ח אדו"ט).
 רבן גמליאל אומר: שלוש - שלוש - שתיים - שלוש - שלוש -
 שלוש - שתיים (גו"ח אדו"ט).

המספרים בברייתא מבטאים את קבוצות השנים, שבהן השנה האחרונה מעוברת. סדר העיבורים הכתוב בסוגריים הוא משלי. הרשב"ם ורבנו הישראלי מוסיפים לברייתא: "הלכה כרבן גמליאל".

[הערה: ברור, הראשונים קבעו שהלכה כרבן גמליאל, שהיה יחיד נגד רבים, על סמך סדר העיבורים הנהוג גו"ח-אדו"ט. אבל אפשר לבסס פסיקה זאת גם באמצעות כללי הפסיקה הידועים ממקום אחר. אולי אפשר להניח, שכלל הפסיקה, הנאמר באשר לבנו של רבן גמליאל, הוא רבן שמעון בן גמליאל, מתייחס גם אליו, אם הפלוגתא היא בנושא "נוהג בית דין" כמו עיבור שנה. מובא בירושלמי, בבא בתרא, פרק י', הי"ח: "כל מקום ששנה רבן שמעון בן גמליאל במשנתו, הלכה כמותו, שהלכות קצובות היה אומר מפי בית דינו"].

בהערה (19) הוכחנו, שמ"חוק העיבור" הכלול במימרתו של רב הונא בר אבין בראש השנה כ"א, כפי שהבינוה רבותינו

הספרדים, נובע בהכרח סדר גוי"ח אדזייט של השנים המעוברות בלוח שלנו. קבענו, שאפשר להפוך חוקיות זאת ולומר, שמסדר גוי"ח אדזייט נובע "חוק העיבור" כפי שהגדרנוהו. בצורה מקבילה: מכל דעה אחרת על סדר המעברים נובע "חוק עיבור" שונה משהגדרנוהו, היינו, חוק עיבור שונה ממימתו של רב הונא בר אבין.

לשם הבהרה, נציג את המרחק המרבי והמזערי, שבין מולד ניסן לבין תקופת ר' אדא, לפי שלוש השיטות שהבאנו על סדר השנים המעוברות מפרקי דרבי אליעזר.

ראה להלן את הגדרת הערכים ואת הנוסחות שמהן נובעים ערכים אלו.

מרחק תקופת ניסן מהמולד בימים				סדר השנים המעוברות	המספר האופייני לסדר העיבורים	דעתו של
N(MIN)	E(MIN)	N(MAX)	E(MAX)	נוסחה	K	
הקריטי	נוסחה	הקריטי	נוסחה	XXXV		
נוסחה	XXXII	נוסחה	XXI			
XXXIV		XXXIII				
5	-15,94	13	+12,03..	גה"יח- אדזייט	10	רבי אל(י)עזר
16	-14,39	5	+13,59..	גה"יח- אדזייט	9	חכמים
8	-12,83	16	+15,14..	גה"יח- אדזייט	8	רבן גמליאל הלכה

הטבלה מבהירה את מרחקי תקופת ר' אדא הקיצוניים מהמולד לפי סדרי העיבור השונים, ואת שנות הופעתם של מרחקים קיצוניים אלו. הסדר שלנו למעוברות גוי"ח אדזייט אכן עומד בתנאי חוק העיבור שנקבע להלכה, גם בשנה ה-16 הקריטית, שבה מרחק התקופה מהמולד מגיע לערכו המרבי של כ-15.14 יום. מרחק זה קטן מהמספר של 16 הימים הגבוליים.

אנו רואים, שסדרי העיבור האחרים תואמים "חוקי עיבור" שונים משנקבנו. כל סדר עיבור ולו "שנה קריטית" אחרת, שבה מגיע מרחק התקופה מהמולד לערך מרבי ייחודי לסדר עיבור זה, וכל אלו נגזרים מהמספר האופייני א לכל סדר עיבור.

אפשר להראות (למשל, אצל פרנקל, "על סדר העיבורים גוי"ח-אדז"יט"), שאם מניחים:

א. שבמחזור של 19 שנה יהיו 7 עיבורים [כנובע מחוק ה"שברים המשולבים", ראה הערה (77)].

ב. שלא יהיו 2 שנים מעוברות זו אחר זו (מסברה).

ג. שלא יהיו 3 שנים פשוטות זו אחר זו (מסברה).

ד. שלא יהיו 2 זוגות שנים, המורכבים משנה פשוטה ומשנה מעוברת, זו אחר זו (מסברה).

ייתכנו אפוא רק 19 אפשרויות שונות של סדרי עיבור, ורק אחת משיטות עיבור אלו: גוי"ח אדז"יט יתאים ל"חוק העיבור", שהגדרנו כחוק היסוד של הלוח שלנו (גבול 16 יום לתקופה מהמולד).

את נתוני הטבלה הנ"ל חישבנו בעזרת הנוסחות שלהלן: אם נסמן: [ראה גם הערה (19)]

$$M = 29,5305941 \text{ יום (כ"ט יום, י"ב שעות, תש"י"ג חלקים)} = \text{אורך החודש הממוצע.}$$

$$B = 0,3997685 \text{ יום (ט' שעות, תרמ"ב חלקים)} = \text{זמן בין תקופת ניסן לרב אדא עד מולד ניסן בשנה 1 לספירה.}$$

$$K = \text{המספר האופייני לסדרי העיבור השונים, הקובע את סדר העיבורים. ראה הגדרה בנוסחה (xxx) להלן, } 0 \div 18$$

$$G = \text{מספר שנת עיבור במחזור אחד: } 1, 2, \dots, 7.$$

מספר החודשים F מניסן שנה 1 לספירה עד ניסן בשנה N, q שנים אחריו [N=q+1], נקבע לפי הנוסחה הכללית:

$$(xxx) \quad F = \text{INT} \frac{235 \cdot Q + K}{19}$$

זו הצורה הכללית של נוסחה (I-I) למציאת F, המובאת בהערה (19) לעיל. משוואה זאת גם מגדירה את K.

המרחק המרבי הקריטי E(MAX) של תקופת ניסן לרב אדא ממולד ניסן נקבע לפי הנוסחה:

$$(xxxI) \quad E(\text{MAX}) = \frac{18 - K}{19} \cdot M - B$$

המרחק המזערי הקריטי $E(\text{MIN})$ של תקופת ניסן לרב אדא ממולד ניסן, נקבע לפי הנוסחה:

$$(XXXII) \quad E(\text{MIN}) = -\frac{K}{19} \cdot M - B$$

בשתי הנוסחות, (XXXII); (XXXI),
 + מולד ניסן חל לפני התקופה
 - מולד ניסן חל אחרי התקופה

השנה הקריטית $N(\text{MAX})$ בה חלה $E(\text{MAX})$, תהיה אותה השנה במחזור, בה:

$$(XXXIII) \quad \text{FRA}(F) = \text{MAX}$$

השנה הקריטית $N(\text{MIN})$, שבה חלה $E(\text{MIN})$, תהיה השנה במחזור, שבה:

$$(XXXIV) \quad \text{FRA}(F) = \text{MIN} = 0$$

סדר העיבורים עצמו לפי חוקי העיבור השונים מתקבל מהנוסחה:

$$(XXXV) \quad N = \text{INT} \frac{19G + 13 - K}{7}$$

זו הצורה הכללית של הנוסחה (VI), המובאת לעיל בהערה (19).

אם מציבים בנוסחה (XXXV) זאת את מספר חודשי העיבור $G = 1, 2, 3, \dots, 7$, מתקבל סדר העיבורים לפי כל שיטה.

המספר האופייני K לכל אחד מסדרי העיבורים האפשריים, נע בין $0 < K < 18$. לכל K מתאים "חוק עיבורי" אחר, כאמור.

לחוק העיבור שלנו (התואם את דעת רבן גמליאל), הקובע שעל התקופה לחול לכל היותר 16 יום מעת לעת מהמולד, מתאים סדר העיבורים הנקבע באמצעות $(K=8)$.

לחוק העיבור של "יחכמים", שלפיו על התקופה לחול ביום ה-14 מהמולד או לפני תום חצי החודש, מתאים סדר עיבורים הנקבע באמצעות $(K=9)$.

לחוק העיבור של רבי אליעזר, שלפיו על התקופה לחול לכל היותר 13 יום מהמולד או לפני תחילת יום ה-14 מעת לעת מהמולד, מתאים סדר עיבורים הנקבע באמצעות $(K=10)$.

ראה בטבלה לעיל את סיכום התוצאות המספריות הנובעות מנוסחות (אא) עד (אאא), לגבי כל אחד משלושת סדרי העיבור הנקובים בברייתא בפרקי דרבי אליעזר.

הממצא החשוב ביותר העולה מהטבלה הוא, שאילו רק רצו החכמים קובעי הלוח, היו יכולים למצוא סדר עיבורים כזה (שיטת חכמים), שמרחק תקופת ניסן לרב אדא לא יתרחק בו מעבר לחצי חודש ($M/2$), ואילו הם, ביודעין, בחרו סדר עיבורים שונה מזה, שבו אין התקופה חלה בחידושה של לבנה, ודוק!

ראה להלן בפרק 10 במאמר הראשי, שפורמלית גם קיים חוק מקביל ל"חוק העיבור האביבי", הוא "חוק חג האסיף", המכתיב את חלות תקופת תשרי בתוך חג הסוכות. ואלו גבולות חלית תקופת תשרי לרב אדא ממולד תשרי, לפי הדעות השונות בברייתא הנדונה:

דעתו של	המספר האופייני K	סדר השנים המעוברות	המרחק המרבי בין מולד תשרי לתקופת רב אדא בשנה הקריטית	השנה הקריטית
			$E(\text{MAX}) = \left[\frac{21,5-K}{19} \cdot M-8 \right]$	
רבי אל(י)עזר	10	גה"ח- אד"י"ט	17,47... + יום	14
חכמים	9	גה"ח- אד"י"ט	19,03... + יום	6
רבן גמליאל = הלכה	8	גה"ח אד"י"ט	20,58... + יום	17

E חיובי = התקופה חלה אחרי מולד תשרי.

בסיכום: מאחורי שלוש ההצעות על סדר השנים המעוברות בברייתא מסתתרות שלוש דעות על הבנת הפסוקים "שמור את חודש האביב" ו"חג האסיף תקופת השנה", ושלוש דעות על "חוק היסוד של הלוח העברי", הוא "חוק העיבור".

אפשר להשוות את דעת התנאים בברייתא בפרקי דרבי אליעזר על חלות תקופת ניסן ותשרי לדעות התנאים על תנאי העיבור בברייתא בתוספתא בסנהדרין ובפירושי ברייתא זאת בתלמודים. ראה הערות (70), (72). נימוקי

הדעות יהיו מקבילים לפירושי האמוראים והראשונים על דעת התנאים בבבליות העיבור, כפי שהבאנו לעיל בפרק ז' ובהערות (51) עד (55א). לפי השיטות והסברות המתוארות שם, אפשר להניח: שדעת רבן גמליאל היא, שעל התקופה לחול ב"יום הינף" (הלכה).

כמו כן אפשר להניח, שדעת חכמים היא: שעל התקופה לחול לפני תום יום ה-14 מהמולד, הוא (ה) יום (התיאורטי ל)הבאת קרבן הפסח, ו"יום תקופה מתחיל".

או שדעת חכמים היא, שעל התקופה לחול בחידושה של לבנה, לפני חצי החודש (M/2) - או שדעת חכמים היא, שעל התקופה לחול לפני תחילת יום ה-15 מהמולד, הוא (ה) יום (התיאורטי ל-)אכילת קרבן הפסח, ו"יום תקופה גומר".

כמו כן אפשר להניח, שדעת רבי אל(י)עזר היא: שעל התקופה לחול לפני יום תחילת יום ה-14 מהמולד, הוא היום התיאורטי להבאת קרבן הפסח ו"יום תקופה גומר".

בכל מקרה, הדעות בפרקי דרבי אליעזר מקבילות לדעות שמצאנו בבבליות העיבור שבתלמודים.

לענייננו חשוב, שההלכה בפלוגתא בפרקי דרבי אליעזר היא לפי דעת רבן גמליאל, בשני הדברים שהם אחד: הן באשר לסדר השנים המעוברות גוי"ח-אדז"ט, והן באשר לחוק היסוד של הלוח, שהוא "חוק העיבור" כפי שהגדרנוהו.

את ההלכה בפלוגתא מבטאת גם מימרתו של ר' הונא בר אבין במסכת ראש השנה, כ"א, "כד חזית וכו'", והוא פוסק כרבן גמליאל, בשל הסיבה שהסברנו.

מחקירת סדר העיבורים האפשריים מתברר הפסול שבהצעה לשנות את סדר העיבורים מדי פעם, כדי לאזן על-ידי כך את התרחקות תקופת ניסן לרב אדא מרגע השיווי האמיתי.

אם אנו משנים את סדר העיבורים, או-אז שינינו מניה-וביה(1) את "חוק העיבור" שלנו, שלפיו על תקופת ניסן לרב אדא לחול בתוך 16 יום ממולד ניסן, ודבר זה נוגד את פסיקת התלמוד בנידון, כפי שהבינוהו המעברים הראשונים.

צריך לזכור, כי עצם הפלוגתא ב"פרקי דרבי אליעזר" על סדרי העיבור, נתנה לחוקרים "לגיטימיזציה", כביכול, היינו, גושפנקא הלכתית להעלאה הצעות לשינוי סדר העיבורים.

וכך טענו בעלי ההצעה (ראה, למשל, יפה, "קורות", מבוא מעקביא", דף 20): אם תז"ל נחלקו על סדר העיבורים הרצוי, הרי זה סימן, שסדר זה אינו "הלכה למשה מסיני", ויש כוח בידי בית דין של סמוכים לשנותו

בעתיד - אם ירצו (ראה מה שכתב הרמב"ם בהקדמה לפירוש המשניות, סדר זרעים, שהעדר הפלוגתא בדין הוא סימן ההיכר המובהק של "הלכה למשה מסיני").

אמת, שינוי סדר העיבורים יגרום, ש"חוק העיבורים" (גבול 16 יום בניסן לתקופה) יהיה תקף באשר לרגע השיווי האמיתי, ותקופה אסטרונומית זו תבוא במקום תקופת ניסן לרב אדא בחוק העיבור, ומצב זה רצוי, לכאורה.

אבל ראה מה שכתבנו בפרק 9, במאמר הראשי, על נצחיות שיעורי התורה כפי שנקבעו פעם.

כתרגיל תיאורטי, כתורה לימות המשיח, מעניין לחקור איזה סדר עיבורים היינו בוחרים לו רצינו להשיג, ש"חוק העיבורים" (גבול 16 ימים בניסן לתקופה) יתייחס לרגע השיווי האמיתי - דבר שאין צורך לגרמו בזמן הזה, כפי שהסברתי לעיל.

למטרת החקירה נבדוק סדרי עיבור שונים, הנובעים מערכי א אופייניים שונים, בדיוק כפי שעשינו בטבלת השוואה שלעיל לגבי שלוש ההצעות מהברייתא שבפרקי דרבי אליעזר.

בפרק 9 שבמאמר הראשי מצאנו [ראה פרטי חישוב בהערה (93)], שתקופת רב אדא חלה בימינו כ-6,72 ימים אחרי רגע השיווי האמיתי. לכן נפחית ערך זה ממרחקי תקופת ניסן לרב אדא בכל סדר עיבור, ונקבל את המרחק המרבי והמזערי $E(MIN)TRU$, $E(MAX)TRU$ של התקופה האמיתית האסטרונומית בשנה תשמ"ו הנוכחית, לפי כל סדר עיבור מוצע.

מרחקים קריטיים של התקופה האסטרונומית מהמולד		מרחקים קריטיים של תקופת רב אדא מהמולד על ניסן		מספר אופייני K	סדר עיבור מוצע
E(MIN)TRU	E(MAX)TRU	E(MIN)	E(MAX)		
		לפי נוסחה XXXII	לפי נוסחה XXXI		לפי נוסחה XXXV
- 14,9	+ 13,1	- 8,2	+19,8	5	אגרייט-בדיז
- 13,3	+ 14,7	- 6,6	+21,4	4	אדרייט-בדיז
- 11,8	+ 16,2	- 5,1	+22,9	3	אדרייט-בהיז

$+E$ = התקופה חלה אחרי מולד ניסן.

הסברנו במאמר הראשי ובהערה (19), שייחוק העיבורי מחייב שתקופת ניסן לא תחול אחרי 16 יום לאחר המולד וגם לא לפני (16-M) ימים לפניו.

$$(16-M) \leq E < 16$$

הטבלה הנ"ל מבהירה, שבימים אלו (שנת תשמ"ו) רק סדר העיבורים אדרייט-בדיז, המתקבל בעת ש-4=K, עולה בקנה אחד עם יחוק העיבורי כאשר חוק זה מתייחס לתקופה האמיתית האסטרונומית.

פרופ' פרנקל כתב במאמרו יעל דחיות אדיו וסדר גוייח - אדרייט, שבמחזור 302, היינו, משנת 5719, יתאם סדר העיבורים אגרייט-בדיז (המתקבל כאשר K=5), את רגע השיווי האסטרונומי.

לעניות דעתי, שגגה יצאה כאן מתחת ידו, כפי שמראה הטבלה (אין משמעות לעובדה, שבשנת 5719 איחרה תקופת רב אדא כ-1,0 יום פחות אחרי רגע השיווי האמיתי, משהיא מאחרת היום). טעותו של פרופ' פרנקל נעוצה בכך, שלא הבחין, אל נכון, בייחוק העיבורי של חז"ל ובטעות חשב, כנראה, שחוק העיבור הוא: $E < 14 \leq (14-M)$ ולא היא, כמוסבר. ראה גם מה שכתבתי בעניין סדר העיבורים בלוח הגריגוריאני לקביעת הפסחא, בהערה (81) להלן, כי אולי הטעהו חוק העיבור של לוח זה.